

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

УТЕНКОВА КАРІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 338.2:631.1

**УПРАВЛІННЯ МЕХАНІЗМОМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
АГРАРНОГО СЕКТОРА**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Робота виконана в Харківському національному аграрному університеті ім. В. В. Докучаєва.

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії аграрних наук
Ульянченко Олександр Вікторович,
Харківський національний аграрний
університет ім. В. В. Докучаєва,
ректор;

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Пугачов Микола Іванович,
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН
України,
заступник директора з наукової роботи;

доктор економічних наук, професор
Онегіна Вікторія Михайлівна,
Харківський національний технічний
університет сільського господарства імені
Петра Василенка,
завідувач кафедри економіки та
маркетингу;

доктор економічних наук, професор
Гончаренко Оксана Володимирівна,
Дніпровський державний аграрно-
економічний університет,
професор кафедри економіки.

Захист відбудеться «23» грудня 2020 р. об 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.142.03 у Міжрегіональній Академії управління персоналом за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, корп. 24, ауд. 20.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого Міжрегіональної Академії управління персоналом за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розісланий «23» листопада 2020 р.

Т.в.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
д.е.н., с.н.с.

О. І. Радзієвський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сільське господарство України займає чільне місце у забезпеченні збалансованого розвитку та відтворенні сільських територій, є гарантом продовольчої безпеки держави. Сучасне макроекономічне середовище аграрного сектора України характеризується високим ступенем невизначеності, що, насамперед, зумовлено непослідовною аграрною політикою нашої держави.

Стабілізація та ефективний розвиток аграрного сектора економіки України неможливі без подальшого формування і становлення механізму економічної безпеки. Теорія і практика переконливо доводять, що аграрний сектор є найбільш уразливим до негативної дії дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора дозволяє ефективно реалізовувати комплекс заходів захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз для економічної безпеки.

Вклад сільськогосподарського виробництва у ВВП країни є досить суттєвим – так, у 2018 році аграрний сектор генерував близько 13% українського ВВП, а частка продукції сільського господарства в загальному експорті України за цей період становила 39,8%, або 18,8 млрд дол. США. Однак сучасний стан розвитку та ефективність виробництва продукції сільського господарства не відповідають потенційним можливостям аграрного сектора.

Інтеграція України у світовий економічний простір вимагає формування ефективної аграрної політики, яка здатна забезпечити надійне підґрунтя для функціонування аграрного сектора економіки, що задовольняє не лише потреби внутрішнього ринку, а й забезпечує нашій країні провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції і продовольства.

Вагомий внесок у розвиток загальної теорії та практики формування й функціонування механізму економічної безпеки зроблено такими науковцями: Л. М. Акімова, В. Я. Амбросов, О. В. Ареф'єва, Р. М. Безус, А. І. Берlach, І. Ф. Бінько, І. О. Бланк, О. С. Власюк, Т. Є. Воронкова, Я. М. Гадзало, О. В. Гончаренко, Б. С. Дуб, М. М. Єрмошенко, З. Б. Живко, В. М. Жук, Є. С. Жураківський, В. В. Зайченко, С. М. Ілляшенко, Г. В. Козаченко, Т. Б. Кузенко, Т. Г. Маренич, В. І. Мунтіян, Ю. Я. Лузан, О. М. Ляшенко, В. М. Онегіна, В. Л. Ортинський, Г. А. Пастернак-Таранушенко, С. Ф. Покропивний, В. П. Пономарьов, О. А. Прокопчук, М. І. Пугачов, П. Т. Саблук, Т. В. Сак, Н. П. Сисоліна, О. А. Сороківська, В. І. Ткачук, С. І. Урба, О. В. Ульяновченко, В. І. Франчук, Ю. М. Харазішвілі, Л. С. Шевченко, С. М. Шкарлет, В. Т. Шлемко, М. І. Яремова та ін.

Управління механізмом економічної безпеки у цілому та окремих її складників досліджували такі зарубіжні учені: Р. Drucker, G. Andrusac, L. Hurwicz, H. Engerer, R. Grafton, C. Daugbjerg, M. Qureshi та ін.

Проте, незважаючи на високий теоретико-методологічний та практичний рівні досліджень, проблема формування ефективного механізму економічної безпеки аграрного сектора в умовах постійних змін глобального економічного середовища ставить нові завдання для наукових пошуків.

Відтак недостатня розробленість теоретичного, методологічного й практичного аспектів вирішення визначених завдань підтверджує актуальність дисертаційної роботи, її значущість і наукову новизну та зумовлює мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, апробацію й практичне впровадження результатів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва в межах науково-дослідних тем: кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва «Науково-методологічне забезпечення підприємницької, маркетингової, логістичної діяльності підприємств агропродуктового комплексу та розвитку земельних відносин на інвестиційно-інноваційних засадах» (номер державної реєстрації 0116U000001), у межах якої автором обґрунтовано теоретико-методологічні засади управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора; а також кафедри бухгалтерського обліку і аудиту «Удосконалення методології бухгалтерського обліку, аудиту і оподаткування в аграрних підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання» (номер державної реєстрації 0116U005796), де автором обґрунтовано модель обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора, а також розроблено методику аудиту економічної безпеки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методологічних засад управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора та надання практичних рекомендацій щодо їхнього використання.

Відповідно до визначеної мети в дисертації поставлені та виконані такі теоретичні, методологічні й науково-практичні завдання:

- дослідити теоретико-методологічне підґрунтя поняття економічної безпеки аграрного сектора;
- обґрунтувати функціональні складові економічної безпеки та уточнити їх зміст з позиції аграрного сектора України;
- удосконалити теоретико-методологічний підхід до функціонування системи економічної безпеки з метою формування моделі системи економічної безпеки;
- обрати методологічні підходи до дослідження механізму економічної безпеки з метою формування послідовності її вивчення як надійного методологічного фундаменту, що забезпечить вирішення поставлених наукових завдань;
- обґрунтувати принципи економічної безпеки аграрного сектора, уточнити їх змістовну сутність;
- обґрунтувати модель механізму економічної безпеки аграрного сектора;
- дослідити сутність дестабілізуючих чинників економічної безпеки і обґрунтувати класифікацію загроз для економічної безпеки аграрного сектора;

- розвинути теоретико-методологічні засади та розробити модель аудиту економічної безпеки аграрного сектора;
- розробити методику експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора і провести експертне опитування у цьому напрямі;
- удосконалити теоретико-методологічне підґрунтя формування механізму регулювання економічної безпеки у розрізі функціональних складових економічної безпеки, що мають найбільший вплив на неї;
- удосконалити науково-методологічні підходи до вивчення та оцінки внутрішніх і зовнішніх загроз для економічної безпеки аграрного сектора, за результатами чого скласти рейтинг таких загроз з метою дослідження найбільш вагомих;
- дослідити економічну безпеку аграрного сектора у контексті досягнення Глобальних цілей сталого розвитку;
- надати теоретичне обґрунтування і сформуванню організаційно-методологічні засади паспортизації загроз для економічної безпеки як індикатора ефективного управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора;
- розвинути теоретичні та методологічні засади формування моделі обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора;
- обґрунтувати концептуальні засади формування стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора України.

Об'єктом дослідження є процес управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора України.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні аспекти управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, концептуальні положення й результати фундаментальних досліджень вітчизняних та закордонних науковців з питань розвитку економічної безпеки. Вирішення поставлених у дисертації завдань здійснено з використанням сучасних загальнонаукових та спеціальних методів: абстрактної логіки та порівняння – для формування понятійно-категоріального апарату дослідження, а також дослідження еволюції економічної безпеки та поглиблення наукового уявлення про її сутність (підрозділ 1.1); формалізації, синтезу, абстрагування та логічного узагальнення – для дослідження функціональних складових економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 1.2); дослідження принципів механізму економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 2.1); системного підходу – для вивчення зв'язків між елементами системи економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 1.3); критеризації, структуризації та ідентифікації – для розробки класифікації та впорядкування видових проявів загроз для економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 2.3); логічного узагальнення, синтезу та абстрагування – для розробки методики аудиту економічної безпеки аграрного сектора

(підрозділ 2.4); монографічного – для вивчення проблематики розвитку аграрного сектору та особливостей формування механізму економічної безпеки аграрного сектора (підрозділи 2.2, 4.1); економіко-статистичного – для дослідження сучасного стану аграрного сектора, а також виконання завдань, що забезпечують досягнення ЦСР (підрозділи 3.1, 4.3); експертних оцінок – для визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора (підрозділи 3.2, 3.3); аналізу та синтезу – для виявлення впливу загроз на управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 4.2); індуктивно-дедуктивного – для формування системи показників, що представлені у паспорті загроз для економічної безпеки (підрозділ 5.1); порівняльного аналізу – для обґрунтування моделі обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора (підрозділ 5.2); економіко-математичного моделювання – для прогнозування показників функціонування економіки аграрного сектору (підрозділ 5.3), теоретичного узагальнення (для формування висновків за результатами дослідження).

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти з питань функціонування й розвитку аграрного сектора, державні цільові програми, результати незалежних економічних досліджень, офіційні матеріали та статистична й аналітична інформація Державної служби статистики України, її обласних управлінь, Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), інших міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, інформація мережі Інтернет, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному теоретико-методологічному та науковому обґрунтуванні засад управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора в умовах ринкових трансформацій. Найбільш вагомими теоретичними, методологічними та практичними результатами, що характеризують наукову новизну дослідження й особистий внесок автора, є такі:

вперше:

- подано теоретичне обґрунтування інституціоналізації аудиту економічної безпеки аграрного сектора і розроблено методологічні засади моделі аудиту, яка включає наступні складники: суб'єкти й об'єкти аудиту, мету аудиту, критерії оцінки, завдання аудиту, нормативне регулювання, джерела інформації, методи аудиту, етапи аудиту, методика аудиту. Аудит економічної безпеки аграрного сектора доповнює перелік інструментів управління механізмом економічної безпеки, сприяє дотриманню стратегії сталого розвитку аграрного сектора, що обґрунтовує доцільність його подальшої інституціоналізації;

- запропоновано теоретико-методологічний підхід до розробки методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора, яка дозволяє оцінити: ступінь вагомості впливу загроз на

стан економічної безпеки; вплив окремих функціональних складових на формування економічної безпеки; можливість впливу аграрних підприємств на формування складових економічної безпеки аграрного сектора; можливість впливу держави (у особі органів законодавчої та виконавчої влади) на формування складових економічної безпеки аграрного сектора; відповідність забезпечення належного рівня економічної безпеки аграрного сектора досягненню Глобальних цілей сталого розвитку 2016–2030 рр.;

- виконано теоретичне обґрунтування і сформовано організаційно-методологічні засади паспортизації загроз для економічної безпеки аграрного сектора, що дозволяє побудувати комплексну систему моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки, та запропоновано комплексний показник економічної безпеки, який дозволяє сформувати дескриптивну модель оцінки економічної безпеки аграрного сектора;

- обґрунтовано концептуальні засади формування Стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора України, що базується на прогнозних даних, які дозволяють сформувати висновки про тенденції змін ключових показників діяльності аграрного сектора, з метою формування дієвого механізму економічної безпеки аграрного сектора України, як складової частини ефективної аграрної політики;

удосконалено:

- методичний підхід до формування складових економічної безпеки аграрного сектора, який, на відміну від існуючих, містить такий їх перелік: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації (запропоновано автором вперше), екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна, що поглиблює теоретико-методологічний базис дослідження економічної безпеки;

- теоретико-методологічний підхід до функціонування системи економічної безпеки, що дозволило сформувати модель системи економічної безпеки із позиції структурних елементів, яка, на відміну від існуючих, має такі елементи: суб'єкт, об'єкт, інструменти, принципи, цілі, завдання, функціональні складові, фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, механізм економічної безпеки; а також уточнено визначення понять «об'єкт системи економічної безпеки», «суб'єкт системи економічної безпеки», «інструментарій системи економічної безпеки», що сприяють подальшому розвитку системного підходу до вивчення механізму економічної безпеки;

- концептуальний підхід до формування моделі механізму економічної безпеки аграрного сектора, яка, на відміну від існуючих, забезпечує дію механізму економічної безпеки у трьох площинах: перманентна реалізація превентивних заходів; реагування на виявлені загрози і ризики; ухвалення оперативних рішень щодо дій у непередбачених ситуаціях;

- теоретичний підхід до тлумачення дестабілізуючих чинників економічної безпеки, що передбачає обґрунтування змістовної сутності та

логічних взаємозв'язків між основними поняттями: «загроза» – явище або чинник, що може створювати небезпеку; «ризик» – імовірність або можливість настання загрози; «небезпека» – деструктивне, руйнівне явище, що може привести до негативних наслідків; а також класифікацію загроз економічній безпеці, яка сформована шляхом групування існуючих уявлень про їх види в економіці, що дозволяє конкретизувати розуміння їхньої сутності, властивостей та основних характеристик з метою управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора в певних умовах та за певних обставин, зокрема, доповнено класифікаційною ознакою «форма впливу на об'єкт» (запропоновано такі форми: заподіяння об'єкту прямої шкоди, яку можна виміряти; створення умов, що унеможливають отримання прибутків, наприклад, втрачена вигода), а також уточнено і доповнено види загроз до існуючих класифікаційних ознак; обґрунтовано сфери впливу загроз у розрізі складових економічної безпеки;

- теоретико-методологічне підґрунтя формування механізму регулювання економічної безпеки аграрного сектора, а саме регулювання фінансової, кадрово-інтелектуальної, виробничо-технологічної, ресурсно-технічної, політико-правової безпеки, які за результатами експертного оцінювання мають найбільший вплив на економічну безпеку. Механізм регулювання, на відміну від існуючих, подано із позиції системного підходу до управління економічною безпекою шляхом використання певних принципів, важелів, інструментів, методів, забезпечення тощо;

набули подальшого розвитку:

– дослідження теоретико-методологічного підґрунтя економічної безпеки (виділено рівні нормативного регулювання економічної безпеки; основні етапи її розвитку; а також досліджено поліфонію поглядів науковців щодо сутності економічної безпеки аграрного сектора і подано її власне тлумачення), що поглиблює наукові знання щодо генезису економічної безпеки і ґрунтується на виявленні основних характерологічних ознак її змістовного наповнення. Економічна безпека аграрного сектора розглядається як вагомий складник економічної безпеки держави і передбачає такий стан системи (у цілому чи окремих суб'єктів), який в умовах перманентного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища забезпечує стабільність функціонування і прогресивний розвиток аграрного сектора, що створює умови для збереження і подальшого відтворення ресурсного потенціалу, гарантує продовольчу безпеку, сприяє розвитку сільських територій;

- методологічний підхід до формування послідовності вивчення механізму економічної безпеки аграрного сектора, що містить вісім етапів. Дотримання запропонованої послідовності є надійним методологічним фундаментом, що забезпечує вирішення поставлених наукових завдань і дозволяє обґрунтувати напрями удосконалення управління механізмом економічної безпеки у сфері державного регулювання, в аграрному секторі у цілому, в аграрних підприємствах;

- теоретичні та методологічні засади дослідження принципів системи економічної безпеки, а саме проведено їх групування з метою подальшої

класифікації за ознакою частоти; сформовано власне бачення принципів, що забезпечують ефективне формування та функціонування системи економічної безпеки аграрного сектора економіки України (законність, економічна доцільність, безперервність, координація, професіоналізм, поєднання превентивних і реактивних заходів, адаптивність, своєчасність і адекватність заходів, баланс економічних інтересів);

- науково-методологічні підходи до дослідження та оцінки внутрішніх і зовнішніх загроз для економічної безпеки аграрного сектора, що дозволило сформувати їх рейтинг та проаналізувати найбільш вагомі з точки зору перспектив їх усунення чи подолання, а також обґрунтувати варіанти протидії таким загрозам для уможливлення побудови ефективної системи управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора в оперативному і стратегічному векторі;

- аналітичне дослідження економічної безпеки аграрного сектора у контексті досягнення Глобальних цілей сталого розвитку, зокрема ЦСР-2 і ЦСР-8, через здійснення узагальненої оцінки стану, визначення тенденцій, що дозволило зробити висновки щодо відповідності окремих індикаторів цільовому рівню, а також акцентувати увагу на необхідності покращення результатів по проблемних показниках;

- парадигма формування моделі обліково-аналітичного забезпечення аграрного сектора, яка є детермінантом створення інформаційної системи даних для цілей управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора, що сприяє отриманню достовірної, своєчасної, суттєвої, повної та доречної інформації про стан економічної безпеки, вплив ключових загроз, динаміку і причини змін індикаторів економічної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані в дисертаційній роботі наукові положення і практичні рекомендації є основою для вирішення прикладних проблем забезпечення економічної безпеки аграрного сектора економіки України. Основні положення дисертаційної роботи були доведені до рівня методичних узагальнень та прикладного інструментарію. Теоретико-методологічні та організаційно-практичні розробки, викладені у дисертації, використано у діяльності державних інституцій, громадських об'єднань, суб'єктів господарювання і у навчальному процесі закладів вищої освіти, зокрема:

ННЦ «Інститут аграрної економіки» – при виконанні досліджень за темою «Теоретико-методологічне забезпечення міжнародної інтеграції агропродуктового сектора економіки України» (номер державної реєстрації 0116U00017) (довідка № 10/291 від 22.09.2020 р.);

Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України – при реалізації пропозицій щодо формування стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора, а також аудиту економічної безпеки (довідка № 02/08 від 27.08.2020 р.);

Департаменту агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації – під час розробки стратегії розвитку Харківської

області на 2021–2027 рр., які стосуються заходів протидії дестабілізуючому впливу загроз для економічної безпеки аграрного сектора, прогнозуванні його розвитку (довідка № 08-29/09/1529 від 09.09.2020 р.);

Харківської районної ради Харківської області – при розробці програми розвитку агропромислового комплексу Харківського району (довідка № 02-19/760 від 08.09.2020 р.);

ТОВ «АПК Україна» Зміївського району Харківської області – використання рекомендацій щодо обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки; виявлення потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз; оцінка поточного стану економічної безпеки та розробка заходів попередження впливу негативних факторів (довідка № 52 від 14.09.2020 р.);

СТОВ «Надія» Куп'янського району Харківської області – формування моделі обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки; діагностика стану економічної безпеки, що дозволило скорегувати стратегію подальшого розвитку підприємства (довідка № 705 від 01.09.2020р.);

ФГ «Колос» Куп'янського району Харківської області – моніторинг загроз економічній безпеці; аналіз поточного стану економічної безпеки підприємства; розробка ряду превентивних заходів, що дозволять мінімізувати негативний вплив зовнішніх і внутрішніх загроз (довідка № 39 від 14.08.2020 р.);

ФГ «Кожем'яко П. О.» Куп'янського району Харківської області – формування інформаційного забезпечення економічної безпеки; паспортизація загроз для економічної безпеки (довідка № 22-1 від 25.08.2020 р.);

ДП «ДГ «ЕЛІТНЕ» ІР НААН» Харківського району Харківської області – впровадження інформаційних систем для автоматизації планування, обліку, контролю та аналізу всіх основних бізнес-процесів та вирішення бізнес-завдань в межах підприємства; обґрунтований вибір елементів облікової політики, що мають вплив на формування економічної безпеки; паспортизація загроз для економічної безпеки (довідка № 165 від 12.08.2020 р.);

Науково-методичні положення дисертаційної роботи впроваджено у навчальний процес Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва під час викладання дисциплін «Управління проектами», «Управління конкурентоспроможністю підприємства», «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки», «Організація і методика аудиту», «Організація обліку» (довідка № 01-24/1311 від 17.09.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Відображені у дисертації висновки та положення наукової новизни, які виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових публікацій, написаних у співавторстві, в дисертації використано лише результати особистої праці автора. Положення кандидатської дисертації у роботі не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи доповідалися, обговорювалися та одержали позитивну оцінку на

міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора» (м. Харків, 8–9 жовтня 2009 р.); «Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку» (м. Харків, 14–23 вересня 2011р); «Сучасні дослідження і розвиток – 2012» (м. Софія, Болгарія, 17–25 січня 2012 р.); «Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу та фінансів в агропромисловому виробництві України» (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р.); «Обліково-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку економіки» (м. Львів, 14–15 березня 2018 р.); «Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю» (м. Кропивницький, 19–20 жовтня 2018 р.); «Глобальні принципи фінансового, облікового та аналітичного забезпечення аграрного сектора економіки» (м. Харків, 8–9 листопада 2018 р.); «Актуальні питання організації та управління діяльністю підприємств у сучасних умовах господарювання» (м. Харків, 9 грудня 2018 р.); «Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та оподаткування в Україні: глобальні виклики – управлінські рішення» (м. Ірпінь, 29 березня 2019 р.); «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 3–4 жовтня 2019 р.); «Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції» (м. Київ, 10–11 жовтня 2019 р.); «Теорія та практика управління розвитком економіки» (м. Київ, 10 жовтня 2019 р.); «Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю» (м. Кропивницький, 25 жовтня 2019 р.); «Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення» (м. Тернопіль, 14 листопада 2019 р.); «Підсумкова конференція професорсько-викладацького складу Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва» (м. Харків, березень 2020 р.); «Розвиток бухгалтерського обліку, аудиту, фінансів та оподаткування в аграрному секторі економіки: тенденції та перспективи сучасного етапу» (м. Київ, 16 квітня 2020 р.); «Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів» (м. Київ, 23–24 квітня 2020 р.); «Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри» (м. Тернопіль, 6 червня 2020 р.); «Modern Science: Problems And Innovations» (м. Стокгольм, Швеція, 20–22 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 47 наукових працях, у тому числі: 1 одноосібній та 4 колективних монографіях, 22 статтях у наукових фахових виданнях України та інших держав, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, 20 працях за матеріалами конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 42,62 друк. арк., з яких особисто автору належать 41,1 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 550 сторінок. Обсяг основного тексту дисертації

становить 377 сторінок, список літератури включає 448 джерел на 45 сторінках, 8 додатків розміщені на 83 сторінках. Дисертація містить 78 таблиць, 67 рисунків (14 таблиць і 9 рисунків займають повну сторінку).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами (планами, темами); визначено об'єкт, предмет, методи, мету й завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичну цінність одержаних результатів; наведено дані щодо їх апробації та опублікування.

У першому розділі **«Теоретичний базис дослідження механізму економічної безпеки аграрного сектора»** з'ясовано сутність економічної безпеки аграрного сектора та її місце у системі національної безпеки України; обґрунтовано функціональні складові економічної безпеки аграрного сектора; обґрунтовано доцільність застосування системного підходу до вивчення економічної безпеки.

Теоретичною основою дослідження проблеми економічної безпеки аграрного сектора економіки України є з'ясування сутності поняття «економічна безпека», його розвитку і місця у системі національної безпеки. Ґрунтовний аналіз діючої нормативної бази дозволив виділити такі рівні нормативного регулювання економічної безпеки в Україні: 1-й рівень формує Конституція України; 2-й рівень – кодекси України (Господарський, Цивільний, Кримінальний, Податковий, Адміністративний, Митний та ін. кодекси); 3-й рівень – Закон України «Про національну безпеку України»; 4-й рівень – інші закони з питань безпеки чи з питань діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки: «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про захист від недобросовісної конкуренції»; «Про захист економічної конкуренції» тощо, а також ратифіковані Україною міжнародні нормативні документи з питань безпеки; 5-й рівень – підзаконні нормативні документи (стратегії, концепції, рекомендації); 6-й рівень – локальні нормативні акти органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання.

Термін «економічна безпека» має не досить тривалу історію. Вивчення динаміки інтенсивності публікацій присвячених дослідженню економічної безпеки («economic security») у наукових англійськомовних джерелах світу з 1840 р. свідчить, що зростання у світі наукового інтересу до економічної безпеки починається із 1930 р, а пік активності був у 1944 р. У країнах пострадянського простору інтенсивне зростання інтересу починається майже через 130 років на початку 90-х рр. ХХ ст., а пік активності зафіксовано у 2002 р. Виділено п'ять етапів становлення економічної безпеки та дано їх характеристику.

Економічна безпека як економічна категорія має складну внутрішню структуру, що підтверджується багатовекторністю поглядів на її змістовне наповнення. Дефініція «економічна безпека аграрного сектора» розглядається науковцями з таких позицій: як складова економічної безпеки держави; як продовольча безпека; як розвиток сільських територій; як економічна безпека підприємств аграрного сектора. На нашу думку, економічна безпека аграрного

сектора є вагомим складником економічної безпеки держави і передбачає такий стан системи (у цілому чи окремих суб'єктів), який в умовах перманентного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища забезпечує стабільність функціонування і прогресивний розвиток аграрного сектора, що створює умови для збереження і подальшого відтворення ресурсного потенціалу, гарантує продовольчу безпеку, сприяє розвитку сільських територій. Запропоноване тлумачення економічної безпеки аграрного сектора поглиблює сутність цього терміну шляхом внесення двох акцентів: якісна характеристика (стабільність, прогрес, розвиток, продовольча безпека, розвиток сільських територій); вертикальна інтегрованість (складова економічної безпеки держави і, у той же час формується суб'єктами аграрного сектора).

Чинне законодавство виділяє дев'ять базових складових економічної безпеки на рівні держави. У наукових працях, присвячених проблемам економічної безпеки, виявлена значно більша кількість функціональних складових економічної безпеки, а саме 29 складових. У роботі обгрунтовано доцільність виокремлення таких складових, як це подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Функціональні складові економічної безпеки аграрного сектора

Складова	Зміст
1	2
Фінансова	Стан фінансової системи аграрного сектора, за якого створюються необхідні фінансові умови для його стабільного економічного розвитку, забезпечується захист фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, формуються умови для збереження цілісності і єдності фінансової системи країни
Кадрово-інтелектуальна	Ефективна робота працівників, зайнятих в аграрному секторі, а також збереження і розвиток інтелектуального потенціалу
Виробничо-технологічна	Стан виробничої сфери аграрного сектора, за якого забезпечується максимально ефективного використання наявних виробничих потужностей, їх модернізація та розширене відтворення, а також відповідність застосовуваних технологій найкращим світовим аналогам, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки
Політико-правова	Усебічне правове забезпечення діяльності аграрного сектора, дотримання чинного законодавства, а також політична стабільність суспільства, захищеність від політичних криз та від політично мотивованих змін законодавства, що можуть мати негативні наслідки
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	Забезпечення актуальною і суттєвою інформацією спеціалістів під час оцінювання впливу ризиків та загроз для економічної безпеки, під час аналізу ситуації, що склалася у внутрішньому та зовнішньому середовищі, а також забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу з метою завдання шкоди та інших проявів недобросовісної конкуренції у інформаційній сфері
Екологічна	Забезпечення екологічної системи землеробства і екологобезпечного використання земель; мінімізація забруднення довкілля; дотримання екологічних норм у різних аспектах діяльності суб'єктів аграрного сектора

1	2
Інвестиційно-інноваційна	Стан економічного середовища аграрного сектора, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери
Соціальна	Стан розвитку аграрного сектора, який здатний забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу в аграрній сфері як важливій складовій економічного потенціалу країни
Маркетингова	Стан захищеності ринкових інтересів і стабільності функціонування суб'єктів аграрного сектора на національному рівні та на рівні світової економіки; забезпечення просування, обороту й споживання готової продукції
Ресурсно-технічна	Стан розвитку аграрного сектора, що характеризується достатнім рівнем забезпеченості сировиною, матеріалами, технікою, а також ефективністю їх використання
Енергетична	Забезпечення ефективного використання в аграрному секторі енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості й екологічності енергетичних ресурсів
Продовольча	Стан виробництва аграрним сектором продуктів харчування, який забезпечує потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної кількості і якості за умови його збалансованості та доступності
Транспортна	Забезпечення перевезення у аграрному секторі пасажирів і вантажів, а також зміцнення економічних зв'язків як між окремими регіонами України, так і між Україною та іншими країнами
Зовнішньоекономічна	Стан зовнішньоторговельних відносин, коли мінімізуються втрати від експорту і створюються умови для конкурентної експансії держави як виробника високотехнологічної сільськогосподарської продукції (експортна безпека), а також передбачається заміна сировинного характеру імпорту його інноваційно-інвестиційним спрямуванням (імпортна безпека)

Обґрунтовано доцільність застосування системного підходу до трактування сутності економічної безпеки аграрного сектора. У результаті критичного огляду наукових джерел систематизовано теоретичні підходи до змістовного наповнення дефініції «система економічної безпеки», що дозволило виділити шість концептуальних підходів, а саме: сукупність заходів; сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки; сукупність структурних елементів; сукупність суб'єктів; сукупність поглядів, ідей, цільових установок; сукупність заходів і засобів. Економічну безпеку потрібно розглядати як систему, що має певні структурні елементи і зв'язки між ними. Отже, система економічної безпеки аграрного сектора – це сукупність зовнішніх і внутрішніх суб'єктів економічної безпеки аграрного сектора, об'єднаних єдиними цілями і виконуючих для їх досягнення визначені завдання, які мають необхідний інструментарій і механізм, керуються визначеними принципами, що у сукупності дозволяє їм впливати на об'єкти економічної безпеки в умовах впливу факторів внутрішнього і зовнішнього

середовища. Такий підхід покладено в основу представленої у роботі аналогової моделі системи економічної безпеки.

У другому розділі **«Методологічні засади управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора»** обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження механізму економічної безпеки аграрного сектора та принципи його функціонування; запропоновано концептуальні підходи до структуризації механізму економічної безпеки; досліджено фактори загроз для економічної безпеки аграрного сектора; розроблено методику аудиту економічної безпеки аграрного сектора.

Проведення досліджень проблем управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора вимагає чіткого окреслення методологічного інструментарію. Проведений аналіз методологічного базису формування науки про економічну безпеку дав підстави зробити висновок про відсутність системного уявлення про неї в сучасній економічній теорії, адже здебільшого проблеми економічної безпеки виходить за межі суто економічних досліджень. Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження механізму економічної безпеки аграрного сектора (методи, принципи, підходи). Відповідно до обраного об'єкту дослідження запропоновано послідовність вивчення механізму економічної безпеки аграрного сектора, дотримання якої забезпечує надійний методологічний фундамент для вирішення наукових завдань, а також дозволяє обґрунтувати напрями удосконалення управління механізмом економічної безпеки.

Принципи економічної безпеки, викладені у чисельних наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, відрізняються за своєю суттю та змістом. Ґрунтовний аналіз наукових джерел дозволив виділити 43 принципи економічної безпеки, які у певних комбінаціях розглядаються науковцями. Кількість принципів, що виділені окремими авторами, варіюють від чотирьох до п'ятнадцяти. Серед усього масиву принципів, враховуючи частоту згадування у працях різних авторів, виділено три групи принципів: визначальні (законність, економічна доцільність, безперервність, координація, компетентність, комплексність, плановість, поєднання гласності і конфіденційності); ситуативні (розвиток, поєднання превентивних і реактивних заходів безпеки, диференційованість, підконтрольність керівництву об'єкта, гнучкість, адаптивність, оперативність, обґрунтованість, активність, удосконалення, своєчасність, пріоритет заходів попередження, системність, контроль, самостійність і відповідальність); специфічні (варіативність, стимулювання, цілеспрямованість, інтегрованість, об'єктивність, емерджентність, сумісність, цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність, множинність опису кожної системи, захист інтересів суб'єктів безпеки, свобода у забезпеченні безпеки, інтеграція з міжнародними системами безпеки, передове оснащення, надійність, достатність, комплексне використання сил і коштів, оптимальність).

Сформовано перелік принципів, що, на думку автора, забезпечують ефективне формування та функціонування механізму економічної безпеки

аграрного сектора, а також уточнено їх сутність, йдеться про такі принципи: законність, економічна доцільність, безперервність, координація, професіоналізм, поєднання превентивних і реактивних заходів, адаптивність, своєчасність і адекватність заходів, баланс економічних інтересів.

Зазначено, що механізм економічної безпеки – це ключова складова системи економічної безпеки, що являє собою сукупність законодавчо врегульованих методів, заходів, засобів, важелів, які у взаємодії забезпечують реалізацію стратегії економічної безпеки (рис. 1). Основними перевагами запропонованої моделі механізму економічної безпеки є: забезпечення сталого економічного розвитку аграрного сектору, досягнення бажаного рівня ключових показників його діяльності; захист від негативного впливу кризових явищ економіки (зовнішні загрози); запобігання випадкам умисного чи випадкового заподіяння шкоди економічній безпеці (внутрішні загрози); забезпечення постійного моніторингу стану економічної безпеки; формування надійних інформаційних потоків і своєчасне забезпечення зацікавлених осіб інформацією про економічний стан; запобігання небезпекам і загрозам у діяльності, а також можливість їх локалізації і ліквідації.

Функціонування механізму економічної безпеки передбачає постійну взаємодію із наявними чи потенційними дестабілізуючими чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища. Змістове наповнення терміну «дестабілізуючі чинники» може бути представлене у вигляді сукупності таких категорій, як «ризик», «загрози» і «небезпеки». Обґрунтовано, що ці категорії необхідно трактувати таким чином: загроза – явище або чинник, що може створювати небезпеку; ризик – імовірність або можливість настання загрози; небезпека – деструктивне, руйнівне явище, що може привести до негативних наслідків. Обґрунтовано доцільність застосування розгорнутої класифікації загроз економічної безпеки для формування методологічного підґрунтя досліджень у галузі економічної безпеки, а також доповнено існуючу класифікацію ознакою «форма впливу на об'єкт».

Сучасний стан і тенденції, що мають місце в економіці України, вимагають ретельного перегляду переліку загроз для економічної безпеки, що визначений у чинній нормативній базі з питань регулювання національної безпеки, із урахуванням системних та додатково набутих загроз у розрізі функціональних складових економічної безпеки. Дія тих чи інших загроз може бути припинена без стороннього впливу в умовах нормального функціонування як економіки у цілому, так і окремих підприємств, а може потребувати нейтралізації за допомогою механізмів забезпечення економічної безпеки.

Важливого значення набуває система своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці аграрного сектора, яка повинна ґрунтуватися на всебічному аналізі таких загроз і дозволить застосувати найбільш дієві механізми протидії цим загрозам. Обґрунтована доцільність появи нового виду аудиту – аудиту економічної безпеки аграрного сектора, який доповнює перелік інструментів управління механізмом економічної безпеки, сприяє дотриманню стратегії сталого розвитку аграрного сектора.

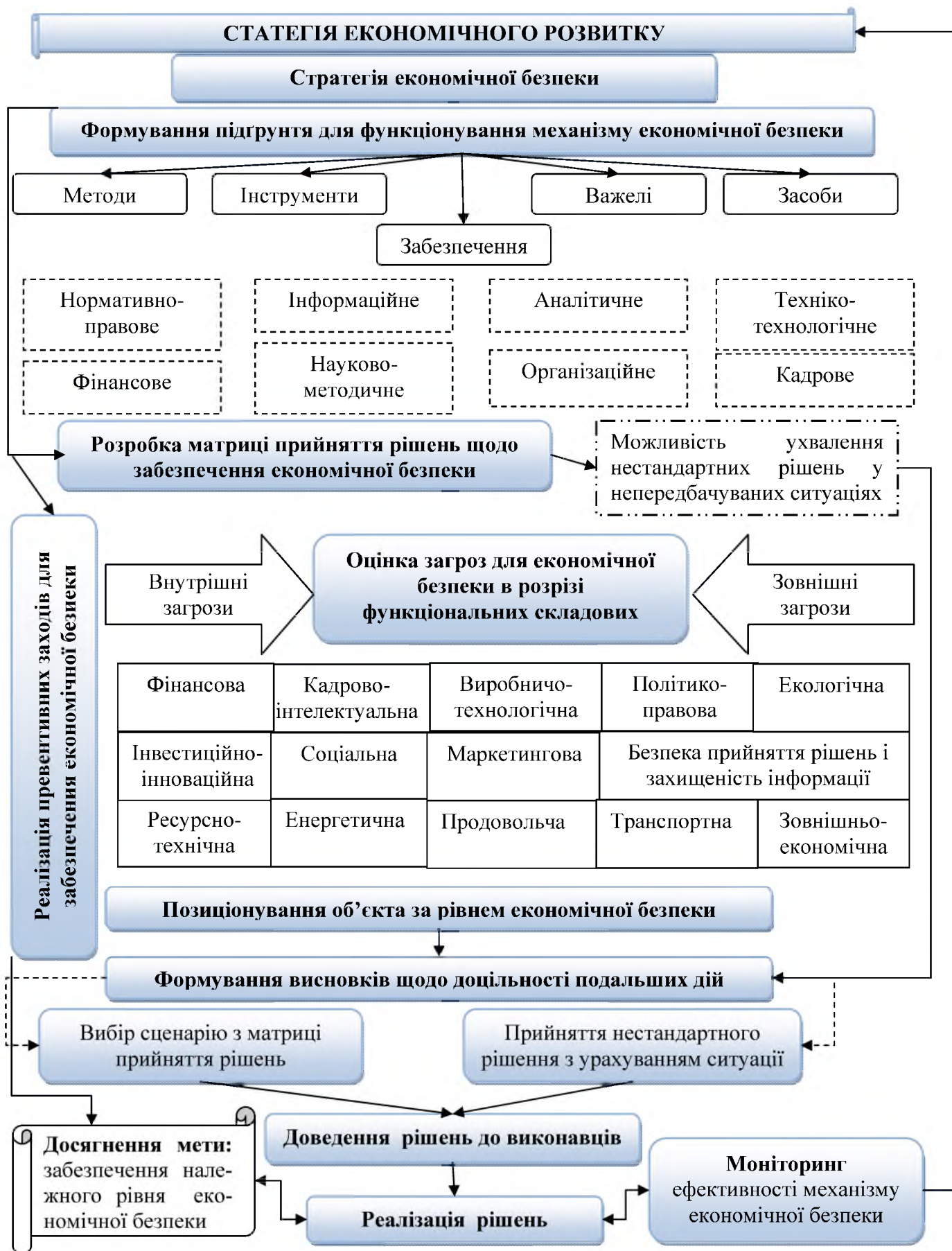

Рис. 1. Концептуальна модель механізму економічної безпеки

Акцентовано увагу на доцільності його подальшої інституціоналізації, яка має відбуватися поетапно. Здійснено теоретичне обґрунтування, а також розроблено організаційне та методичне забезпечення аудиту економічної безпеки для аграрного сектора. Запропонована модель аудиту економічної безпеки включає такі складники: суб'єкти і об'єкти аудиту, мета аудиту, критерії оцінки, завдання аудиту, нормативне регулювання, джерела інформації, методи аудиту, етапи аудиту, методика аудиту.

Традиційно в теорії аудиту виділяють три етапи: підготовчий, дослідний, завершальний, на основі такого поділу здійснено деталізацію етапів на конкретні складові, що відображають специфіку аудиту економічної безпеки, а також додано переддоговірний етап, який закладає фундамент для подальших дій на об'єкті аудиту.

У третьому розділі **«Аналіз і оцінка управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора»** проведено аналіз сучасного стану аграрного сектора як складової національної економіки; запропоновано методичний підхід до оцінювання впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора шляхом проведення експертної оцінки; проаналізовано результати експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора.

Україна володіє значним земельним потенціалом (5,7 % території Європи), при цьому із 60 млн га території нашої держави понад 70 % складають сільгоспугіддя. За площею чорноземів (28 млн га) Україна займає четверте місце в світі, поступаючись Росії, США і Китаю. Частка аграрної продукції у 2019 р. становила 44,2 % у загальній структурі експорту України, при цьому основною складовою аграрного експорту є зернові та олійні культури. Вклад сільськогосподарського виробництва у ВВП країни є досить суттєвим. У 2018 р. аграрний сектор генерував близько 13 % українського ВВП, у 2016 р. – 13,8 %, у 2017 р. – 12,1 %. У 2019 р. в Україні функціонувало 50 313 підприємств, що здійснювали свою діяльність у сільському, лісовому та рибному господарстві. Існує чітка тенденція зростання частки продукції рослинництва в загальній структурі продукції сільського господарства із 61,5 до 73,7 % у 2010–2018 рр. Питома вага зернових і зернобобових культур зросла з 18,0 до 27,5 %, а технічних культур – з 11,1 до 23,8 %. Натомість скоротилася частка картоплі, овочевих та баштанних культур, плодових та ягідних культур, винограду. У структурі продукції тваринництва поряд із загальним скороченням обсягів спостерігається значне зменшення частки молока – з 20,0 до 9,5 %. Важливими індикаторами економічної безпеки аграрного сектора є показники рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства. Виробництво фактично всіх видів продукції рослинництва було рентабельним протягом досліджуваного періоду, крім виробництва цукрового буряку, яке протягом 2018–2019 рр. було збитковим. У тваринницькій галузі рентабельним в Україні є виробництво молока – 20,6 % у 2019 р. та вирощування свиней на м'ясо – 4,7 %. За підсумками своєї діяльності у 2018 р. 89 % підприємств мали прибуток у сумі 86 424,2 млн грн., а 11 % – збиток у сумі 26 291,1 млн грн.

Таблиця 2

Показники функціонування аграрного сектора України за 2010–2019 рр.

Роки	Продуктивність праці на одного зайнятого в с.г. виробництва, у пост. цінах 2016 р., тис. грн	Кількість зайнятих працівників у с.г., тис. осіб	Обсяг виробництва с.г. культур, тис. т			Кількість с.г. тварин на кінець року			Виробництво продукції тваринництва, тис. т	
			зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	ВРХ, тис. гол.	свині, тис. гол.	птиця, млн гол.	м'ясо (у забійній вазі)	молоко
2010	380,4	811,7	39271	13749	6772	4494	7960	203,8	2059	11249
2011	472,4	750,9	56747	18740	8671	4426	7373	200,8	2144	11086
2012	458,1	751,4	46216	18439	8387	4646	7577	214,1	2210	11378
2013	583,2	726,3	63051	10789	11051	4534	7922	230,3	2389	11488
2014	635,6	733,4	63859	15734	10134	3884	7351	213,3	2360	11133
2015	624,0	642,6	60126	10331	11181	3750	7079	204,0	2323	10615
2016	765,0	658,7	66088	14011	13627	3682	6669	201,7	2324	10382
2017	755,4	635,6	61917	14882	12236	3531	6110	204,8	2318	10281
2018	867,7	626,0	70057	13968	14165	3333	6025	211,7	2355	10064
2019	928,6	610,1	75143	10205	15254	3092	5727	220,5	2492	9663
2019 р. у % до 2010 р.	244,2	75,1	191,3	74,2	225,3	68,8	71,9	108,1	121,0	85,9

У 2010–2019 рр. поряд із зростанням продуктивності праці майже у 2,5 раза спостерігається скорочення кількості зайнятих працівників на 25 % (табл. 2). Має місце зростання обсягів виробництва зернових і зернобобових (у 1,9 раза), соняшнику (у 2,3 раза), м'яса (на 21 %). Водночас скоротилося виробництво цукрового буряка (на 25 %), молока (на 14 %). Ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки України має сільське господарство, однак споживання населенням України основних видів продуктів харчування менше за науково-обґрунтовані норми: так, фактичне споживання м'яса при нормі 83 кг/рік становить 64 %; молока та молочних продуктів при нормі 380 кг/рік – 52 %; яєць при нормі 290 шт./рік – 94,8 %; риби при нормі 20 кг/рік – 59 %; плодів, ягід та винограду при нормі 90 кг/рік – 53%. Наголошено, що стан продовольчої безпеки є незадовільним.

Щодо інвестиційної складової економічної безпеки аграрного сектора, зазначено, що хоча з 2016 р. загальні обсяги капітальних інвестицій в аграрний сектор мали позитивну динаміку, у 2019 р. вони зменшилися і становили 59 129,4 млн грн, тобто 89,4 % від обсягу 2018 р.

Стан аграрного сектора України необхідно розглядати у контексті загальних тенденцій розвитку економіки країни. Має місце позитивна динаміка позицій України у рейтингу «Doing Business» за 2012–2020 рр. Так, із 2012 р. Україна піднялась із 152 на 64 місце, що корелювало із збільшенням кількості прибуткових підприємств і в аграрному секторі. Однак за Індексом економічної свободи Україна має дуже слабку позицію і традиційно входить до групи країн із в основному невільною економікою, посідаючи 150–160 місце у рейтингу серед 179 країн. На основі Глобального індексу продовольчої безпеки

визначено, що Україна має далеко не найкращі позиції, поступаючись не тільки всім країнам Європи, але й тим країнам, куди активно експортує продовольство. У 2019 р. вона посіла 76 місце у рейтингу серед 113 країн.

Методичне забезпечення оцінки стану економічної безпеки привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. У сучасних умовах поступово стала усвідомлюватися необхідність таких методів аналізу і прогнозування, які б не базувались виключно на конкретних цифрових даних. Обґрунтовано доцільність застосування методу експертного оцінювання, а також розроблена методика експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, яка відповідає таким вимогам: можливість отримання достовірних результатів опитування експертів; простота у застосуванні; зрозумілість і логічність викладення матеріалу; низька ресурсозатратність; можливість автоматизованого опрацювання даних; отримання результатів опитування у стислі терміни без втрати їх достовірності; можливість використання експертами як кількісних, так і якісних оцінок.

Сформульовано ключові аспекти, що вимагали проведення експертної оцінки: 1) оцінка ступеню вагомості впливу загроз на стан економічної безпеки аграрного сектора; 2) оцінка вагомості впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрного сектора; 3) оцінка можливості впливу аграрних підприємств на формування окремих складових економічної безпеки аграрного сектора; 4) оцінка можливості впливу держави (у особі органів законодавчої та виконавчої влади) на формування окремих складових економічної безпеки аграрного сектора; 5) оцінка сприяння економічної безпеки аграрного сектора досягненню Глобальних цілей сталого розвитку 2016–2030 рр.

Експертами визначено, що п'ятірку головних внутрішніх загроз економічній безпеці аграрного сектора становлять такі: непрофесійність керівництва підприємства; погіршення фінансових показників діяльності підприємства; низький рівень кваліфікації працівників; низький рівень мотивації працівників; відтік кваліфікованих працівників. Обґрунтовано, що вагомий вплив мають такі внутрішні загрози, як відсутність або недостатній обсяг якісної інформації для прийняття управлінських рішень, а також виснаження земельних угідь. П'ятірка головних зовнішніх загроз представлена такими загрозами: непомірковані зміни у законодавстві; неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; диспаритет цін; значний податковий тиск; втрата ринків збуту. Наголошено на необхідності врахування дії таких загроз, як низький рівень доступності кредитних ресурсів, а також економічні кризи.

З'ясовано, що найбільший вплив на економічну безпеку аграрного сектора мають такі складові: фінансова – 15,2 %; кадрово-інтелектуальна – 10,3 %; виробничо-технологічна – 9,9 %; ресурсно-технічна – 7,8 %; політико-правова – 7,3 %; вагомість інших складових знаходиться у межах 4–6 %. Така структура є цілком прийнятною для аграрного сектора.

На думку експертів, підприємства мають найбільші можливості впливати на такі складові економічної безпеки аграрного сектора: кадрово-інтелектуальна; виробничо-технологічна; фінансова; ресурсно-технічна; безпека прийняття рішень і захищеність інформації. У свою чергу, держава (у особі органів законодавчої та виконавчої влади) здійснює найпомітніший вплив на політико-правову; зовнішньоекономічну; енергетичну складові економічної безпеки аграрного сектора.

Наступний етап опитування було побудовано на основі ключових напрямів розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Експерти зазначили, що забезпечення належного рівня економічної безпеки аграрного сектора є запорукою досягнення ЦСР-2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» і ЦСР-8 «Гідна праця та економічне зростання». Отримані результати мають виняткове теоретичне і практичне значення, а тому були використані при розробці стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора.

У четвертому розділі **«Передумови функціонування механізму економічної безпеки аграрного сектора»** обґрунтовано механізм регулювання економічної безпеки аграрного сектора у розрізі окремих функціональних складових; досліджено вплив дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора; запропоновано підходи до формування заходів попередження впливу дестабілізуючих чинників; досліджено економічну безпеку аграрного сектора у контексті досягнення Глобальних цілей сталого розвитку.

За результатами експертного оцінювання встановлено суттєве коливання ступеню впливу суб'єктів регулювання на різні функціональні складові економічної безпеки. Сформовано модель регулювання рівня економічної безпеки, яка демонструє ступінь впливу суб'єктів регулювання на окремі складові економічної безпеки.

Найбільший вплив на економічну безпеку аграрного сектора мають фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, ресурсно-технічна та політико-правова складові, тобто вони є найбільш значимими для аграрного сектора. Обґрунтовано механізми регулювання цих складових.

Складено рейтинг зовнішніх і внутрішніх загроз, які розміщені від найбільш вагомих (1 місце) до найменш вагомих (20 місце) (табл. 3). Досліджено вплив зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної безпеки аграрного сектора, що увійшли до першої десятки у рейтингу.

Заплановані на 2020 р. обсяги державної підтримки у розмірі 4,2 млрд грн не відповідають реальній потребі сільськогосподарських товаровиробників. Задекларована після відміни спецрежиму ПДВ підтримка в обсязі 1% ВВП по суті зараз не виконується. Наголошено, що повернення до спецрежиму ПДВ було б ідеальним варіантом, який забезпечив би реальну підтримку сільського господарства, сприяв зменшенню тінізації економіки та створив передумови

для подальшого зростання виробництва. У 2018 р. аграрні підприємства сплатили податки загальною сумою 193,5 млрд грн, що в 2,9 раза більше, порівняно з 2017 р., та в 22,6 раза більше, порівняно з 2015 р., що свідчить про значне зростання податкового навантаження.

Згідно з даними табл. 3, до першої п'ятірки в рейтингу внутрішніх загроз увійшли загрози, які стосуються насамперед кадрово-інтелектуальної безпеки.

Таблиця 3

Рейтинг загроз для економічної безпеки аграрного сектора

Місце	Зовнішні загрози	Місце	Внутрішні загрози
1	Непомірювані зміни у законодавстві	1	Непрофесійність керівництва
3	Неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва	2	Погіршення фінансових показників діяльності підприємств
	Диспаритет цін	3	Низький рівень кваліфікації працівників
	Значний податковий тиск	4	Низький рівень мотивації працівників
5	Втрата ринків збуту	5	Відтік кваліфікованих працівників
6	Низька конкурентоспроможність продукції	6	Використання непрогресивних технологій виробництва, технологічне відставання
7,5	Нестабільна політична ситуація	7	Неефективне планування діяльності підприємств
	Несприятливі погодно-кліматичні умови	8	Виснаження земельних угідь
9	Корупція	9	Суттєво зношена і морально застаріла технічна база
10	Низький рівень доступності кредитних ресурсів	10	Відсутність або недостатній обсяг якісної інформації для прийняття управлінських рішень
11,5	Затяжний військовий конфлікт на сході та окупація частини території України	11	Відсутність належної системи захисту від потенційних зовнішніх небезпек
	Економічні кризи	12	Відсутність диференційованого відбору ключових партнерів, контрагентів
13,5	Інфляція	13	Аварії, пожежі, втрата урожаю, інше псування майна через недбалість працівників
	Рейдерські захоплення	14	Відсутність системного впровадження інновацій
15	Технологічне відставання вітчизняних виробників с.-г. продукції	15	Розголошення комерційної таємниці та іншої конфіденційної інформації
16	Порушення виробничих зв'язків	16	Неналежний захист майна підприємства, можливість крадіжок та зловживань
17	Низька інвестиційна привабливість	17	Неузгодженість стратегічних цілей і задач підприємства та їх підрозділів
18	Недобросовісна конкуренція	18	Недотримання екологічних умов
19	Висока конкуренція на світовому ринку продовольства	19	Відсутність маркетингових досліджень
20	Промислове шпигунство	20	Відсутність корпоративної етики

Однією із причин такої ситуації є невисокий рівень заробітної плати в галузі; так, у 2019 р. середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві становила 8738 грн, що на 17% менше за середній показник по Україні. При цьому середньооблікова чисельність працівників у галузі порівняно із 2010 р. скоротилася більше, ніж на третину. Друге місце у рейтингу внутрішніх загроз посіло погіршення фінансових показників діяльності підприємств аграрного сектора. Так, спостерігається скорочення чисельності підприємств, що одержали чистий прибуток, з 88,9 % у 2015 р. до 83,4 % у 2019 р.; зниження рентабельності діяльності підприємств; погіршення показників ліквідності.

Акцентовано увагу на загрозі виснаження земельних угідь. Україна через деградацію ґрунтів втрачає щороку більше 20 млрд грн від недоотримання сільськогосподарської продукції; 20 % земель вважаються забрудненими, площа деградованих ґрунтів становить близько 15 млн га, і цифра надалі збільшується. Основною причиною зниження родючості ґрунтів є порушення законів землеробства.

Запропоновано чотири варіанти протидії загрозам для економічної безпеки аграрного сектора (для зовнішніх загроз – пристосування і захист, для внутрішніх – нейтралізація і запобігання).

Досліджено проблеми і перспективи досягнення Україною Глобальних цілей сталого розвитку: ЦСР 2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» та ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання», оскільки забезпечення належного рівня економічної безпеки аграрного сектора сприятиме їх найскорішому досягненню.

Для досягнення ЦСР 2 до 2030 р. необхідно доведення до науково обґрунтованого рівня споживання населенням України основних видів продовольства (м'яса, молока, фруктів). Підвищення продуктивності праці в аграрному секторі (до 15 тис. дол. США на одного зайнятого у секторі) сприятиме стабільному зростанню виробництва валової продукції сільського господарства, яка до 2030 р. має збільшитися на понад третину, що повинно не лише збільшити частку сировини на зовнішніх ринках України, а й стимулювати розвиток вітчизняної харчової промисловості. Приріст аграрного виробництва повинен відбутися за умови дотримання екологічних норм та міжнародних стандартів якості продовольства. Насамперед очікується зростання площ сільськогосподарських угідь, відведених під виробництво органічної продукції, – майже на 300 тис. га.

Щодо ЦСР 8 зазначено, що цільових значень 2020 р. ще не досягнуто і за деякими позиціями відставання суттєве. Досягнення ЦСР 8 апріорі передбачає збільшення частки валового нагромадження основного капіталу у структурі ВВП України (до 28 % у 2025 р. та її стабілізація на рівні 22 % у 2030р.), що дозволить підвищити коефіцієнт інтенсивності оновлення виробничих потужностей та відійти від сировинно орієнтованої структури економіки.

У п'ятому розділі **«Концептуальні засади управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора»** обґрунтовано концептуальні засади

формування стратегії економічної безпеки аграрного сектора; висвітлено методологічний аспект розробки паспорта загроз як індикатора ефективності управління механізмом економічної безпеки; запропонована модель обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора.

Побудова дієвої системи моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора у сучасних умовах набуває все більшої актуальності. Паспортизація загроз для економічної безпеки є ключовою передумовою впровадження єдиної і ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу економічної безпеки, а також запровадження системи стратегічних заходів у сфері аграрної економіки, яка б була адекватною сучасним умовам господарювання. Обґрунтовано необхідність розробки науково-методичного апарату аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці аграрного сектора, а також напрацювання методики розробки паспорта загроз для економічної безпеки аграрного сектора. Паспорт загроз для економічної безпеки дає можливість виявити та оцінити дії або події, що створюють загрозу для реалізації життєво важливих економічних інтересів підприємств аграрного сектора, а також визначити основні організаційно-правові механізми забезпечення економічної безпеки. Він визначає готовність до попередження та зниження зовнішніх і внутрішніх економічних загроз, а також наслідків надзвичайних ситуацій, в т.ч. і в економічній сфері.

Об'єктами паспортизації є підприємства аграрного сектора незалежно від форм власності чи організаційно-правових форм. Завданнями паспортизації є: 1) моніторинг загроз економічній безпеці аграрних підприємств; 2) аналіз стану економічної безпеки на рівні підприємства, регіону чи галузі; 3) розробка стратегії розвитку економічної безпеки у аграрному секторі економіки.

Розроблено типову форму паспорта загроз для економічної безпеки, яка має таку структуру: I. Загальна інформація. II. Ключові загрози та оцінка їх рівня і можливих наслідків. III. Моніторинг індикаторів економічної безпеки у розрізі функціональних складових. Системний підхід до паспортизації загроз для економічної безпеки дозволяє отримати цілісну уяву щодо актуальних зовнішніх і внутрішніх загроз, а також сформувати Комплексний показник економічної безпеки (*Le.s.*), який враховує усі функціональні складові (рис. 2). На підставі цього обґрунтовано дескриптивну модель комплексної оцінки економічної безпеки аграрного сектора. Формування паспорта загроз вимагає чіткого алгоритму, що було запропоновано у роботі, дотримання якого дозволить отримати надійний і дієвий інструмент моніторингу.

Обґрунтовано, що моніторинг стану економічної безпеки повинен здійснюватися на інституційній основі та базуватися не тільки на фактичних даних стану економічної безпеки за певний період часу, а й урахувати тенденції розвитку загроз. Розроблено організаційний механізм проведення паспортизації загроз для економічної безпеки.

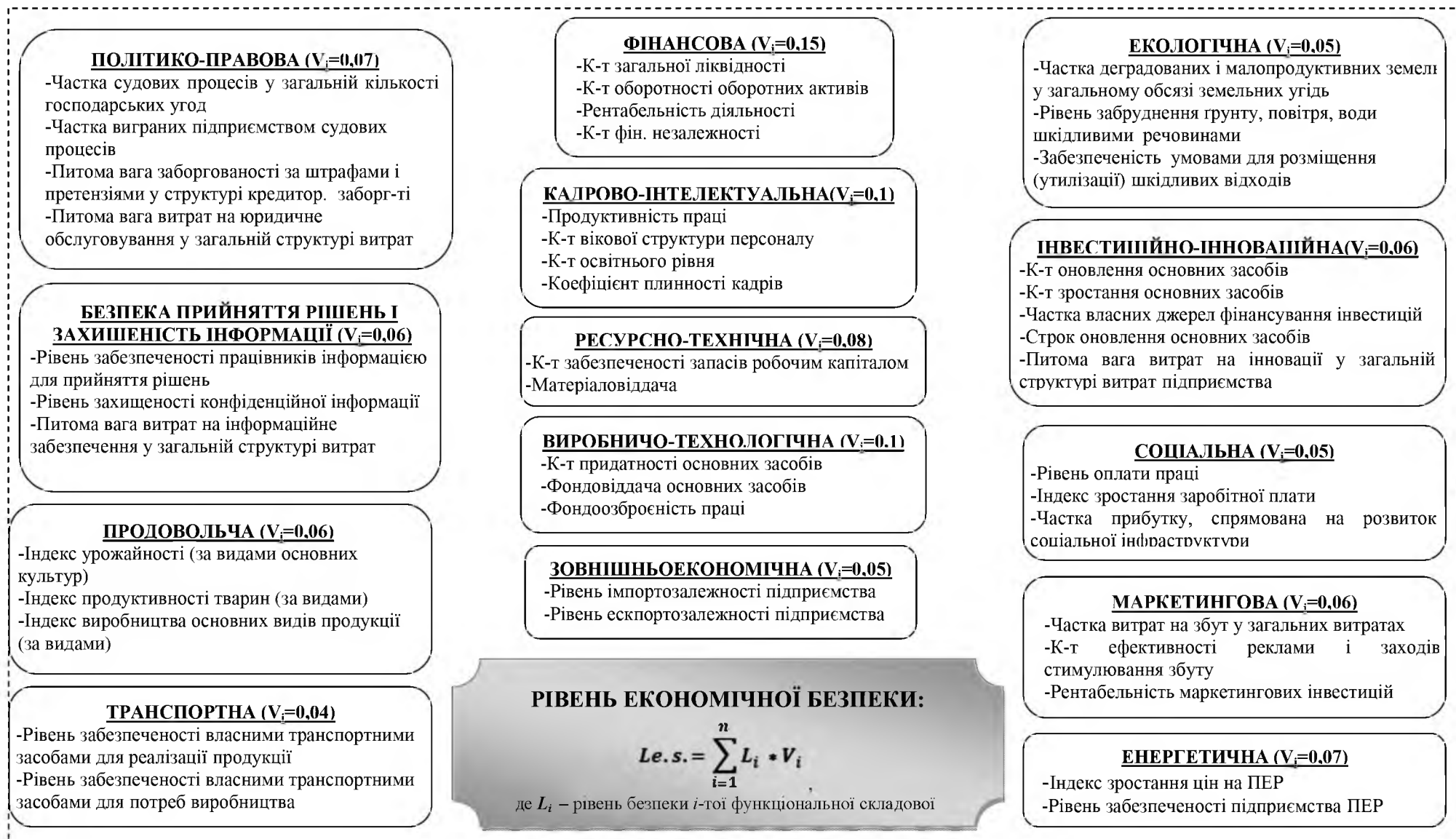

Рис. 2. Система моніторингу індикаторів економічної безпеки аграрного сектора

Запропонована концепція паспортизації економічної безпеки аграрного сектора є інструментом моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки; а також дозволяє узагальнити інформацію в розрізі регіону чи галузі в цілому. Опрацювання інформації щодо стану економічної безпеки за окремими функціональними складовими дасть змогу виявити певні тенденції на рівні аграрного сектора у цілому, що є підґрунтям для розробки відповідних комплексних заходів стабілізації ситуації на державному рівні.

При паспортизації загроз для економічної безпеки 90 % інформації, яка буде використана для обчислення ключових індикаторів, може бути отримана із даних, що формує система бухгалтерського обліку. Від них прямо залежить об'єктивність оцінки економічної безпеки підприємств, а отже, і ті рішення, висновки чи подальші дії, які базуватимуться на цій інформації. Запропонована парадигма формування моделі обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора з урахуванням сучасних реалій. Обліково-аналітичне забезпечення управління механізмом економічної безпеки – це сукупність заходів, інструментів і методів бухгалтерського обліку й аналізу, спрямованих на формування інформаційного ресурсу при управлінні економічною безпекою для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які виникатимуть у процесі підтримки сталого розвитку аграрного сектора в майбутньому.

Аргументовано, що аграрній політиці України властиві ситуативні й неузгоджені рішення, що слабо корелюють із загальнонаціональними і глобальними цілями та завданнями. Обґрунтовано необхідність формування єдиного підходу до управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора, що стало підґрунтям для розробки концептуальних засад Стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора України.

В основі розробки і впровадження науково-обґрунтованих заходів державної політики має бути прогноз, який дає інформацію про перспективну динаміку економічних показників. Ефективним прикладним інструментом дослідження макроекономічних явищ є трендовий аналіз, який дозволяє визначити тенденції розвитку економіки протягом значного періоду часу та їх опис за допомогою рівнянь з однією змінною – змінною часу. Функціями тренду можуть бути: експоненційна, лінійна, логарифмічна, поліноміальна та степенева. При прогнозуванні показників-чинників економічної безпеки аграрного сектора на 2020–2024 рр. було вибрано для дослідження ту, рівень апроксимації (R^2) якої найвищий (табл. 4).

Оптимістичний сценарій розвитку економічної безпеки аграрного сектора України має позитивні тенденції зростання таких показників, як продуктивність праці у сільському господарстві на одного зайнятого, продукція сільського господарства у постійних цінах 2016 р., кількість зайнятих працівників у сільському господарстві, і свідчить про можливість збільшення чисельності поголів'я ВРХ та зростання енергетичних потужностей у розрахунку на 100 га посівної площі.

Песимістичний сценарій прогнозу враховує ризики і загрози, що можуть впливати на рівень економічної безпеки. У разі реалізації таких загроз прогнозується погіршення основних показників у середньостроковій перспективі порівняно із оптимістичним сценарієм. На основі проведеного прогнозу запропоновано комплекс заходів та рекомендації щодо подальшого розвитку економічної безпеки аграрного сектора, які є складовими стратегії, концептуальні засади якої викладено далі.

Результати побудови трендового прогнозу показників-чинників економічної безпеки аграрного сектора на 2020–2024 рр.

Показники	Рівняння тренду, рівень апроксимації, тип функції	Сценарій прогнозу	Значення по роках				
			2020	2021	2022	2023	2024
Продуктивність праці у сільсько-му господарстві, на одного зайнятого у постійних цінах 2016 р., тис. грн	$y = 58,916x + 323$ $R^2 = 0,9686$ Лінійна функція	оптимістичний	1347,1	1406,0	1464,9	1523,8	1582,8
		реалістичний	971,1	1029,4	1088,9	1147,8	1206,7
		песимістичний	595,1	654,0	712,9	771,8	830,7
Продукція сільського господарства у постійних цінах 2016 р., млн грн	$y = -1435,3x^2 + 37202x + 432616$ $R^2 = 0,8872$ Поліноміальна функція	оптимістичний	809574	810894	809342	804921	797628
		реалістичний	672357	673676	672125	667704	660411
		песимістичний	535140	536459	534908	530486	523194
Частка продукції тваринництва у виробництві продукції сільського господарства, %	$y = 0,05x^2 - 1,3276x + 29,347$ $R^2 = 0,8314$ Поліноміальна функція	оптимістичний	26,8	26,6	26,5	26,5	26,6
		реалістичний	20,8	20,6	20,5	20,6	20,7
		песимістичний	14,8	14,7	14,6	14,6	14,7
Поголів'я ВРХ на кінець року, тис. гол.	$y = -171,68x + 5222,4$ $R^2 = 0,9354$ Лінійна функція	оптимістичний	4345,9	4174,2	4002,6	3830,9	3659,2
		реалістичний	2990,6	2818,9	2647,2	2475,5	2303,8
		песимістичний	1635,2	1463,5	1291,8	1120,2	948,5
Кількість зайнятих працівників у сільському господарстві, тис. осіб	$y = 906,18x^2 - 31550x + 833328$ $R^2 = 0,9267$ Поліноміальна функція	оптимістичний	739,7	729,0	720,1	713,0	707,7
		реалістичний	595,9	585,2	576,3	569,2	564,0
		песимістичний	452,2	441,5	432,6	425,5	420,2
Енергетичні потужності, кВт на 100 га посівної площі	$y = 0,0962x^2 - 6,6643x + 242,87$ $R^2 = 0,6908$ Поліноміальна функція	оптимістичний	219	216	212	209	206
		реалістичний	161	157	154	151	148
		песимістичний	102	99	96	93	90

Метою стратегії є формування дієвого механізму управління економічною безпекою аграрного сектора України, як складової ефективної аграрної політики. У відповідності до поставленої мети визначено основні завдання стратегії, принципи економічної безпеки, основні загрози для економічної безпеки аграрного сектора; сформовано ключові напрями реалізації стратегії; обґрунтовано засади ефективного моніторингу виконання стратегічних цілей і завдань.

Обґрунтовано, що подальший розвиток економічної безпеки аграрного сектора України може бути забезпечений шляхом реалізації наступних передумов:

- створення належного нормативно-правового підґрунтя для реалізації пріоритетних завдань аграрної політики. Подальший розвиток регуляторної політики в аграрному секторі;

- регулювання ринку землі як основного засобу виробництва, з урахуванням інтересів виробників сільськогосподарської продукції, а також створення умов, що запобігатимуть придбанню земель сільськогосподарського призначення іноземними громадянами. Забезпечення достовірності Державного земельного кадастру, запровадження об'єктивного ціноутворення на ринку землі, удосконалення земельних орендних відносин;

- обмеження експансії агрохолдингів для запобігання подальшому поширенню негативних наслідків їх деструктивного впливу (монополізація ринку, недобросовісна конкуренція, недоотримання коштів до місцевих бюджетів, суттєві втрати доданої вартості від експорту сировини тощо);

- вихід із сировинної стадії, що характеризується низькою часткою доданої вартості і виснаженням земельних та інших природних ресурсів. Рух у напрямі створення товарів з високою доданою вартістю;

- удосконалення податкової політики в аграрному секторі для оптимізації податкового навантаження на виробників сільськогосподарської продукції;

- забезпечення достатніх обсягів державної підтримки аграрного сектора, здійснення її на постійних засадах і доступних умовах. Подальше розширення напрямів державної підтримки, а також збільшення її обсягів до необхідних меж;

- формування фінансово-кредитного забезпечення розвитку аграрного сектора на інституційних засадах за допомогою створення системи земельно-іпотечного кредитування, надання пільгових кредитів, часткової компенсації вартості кредитів. Формування системи мікрокредитування дрібних сільськогосподарських виробників;

- упровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції для підвищення конкурентоспроможності продукції і розширення ринків збуту, а також позитивного впливу на збереження довкілля та відновлення родючості ґрунтів;

- подальше поглиблення співпраці із ЄС у напрямі формування спільної аграрної політики, а також наближення законодавства України до законодавства ЄС;

- запровадження комплексного регулювання розвитку аграрної економіки та сільських територій для відновлення останніх, поліпшення умов життєзабезпечення сільських жителів. Створення сприятливих умов для підвищення престижності праці на селі, залучення молодих спеціалістів;

- створення передумов для подальшого розвитку аграрної науки й освіти, що забезпечить розробку і впровадження передових технологій виробництва сільськогосподарської продукції, ефективну реалізацію кадрової складової безпеки, дозволить здійснювати управління економічною безпекою на науково обґрунтованих засадах. Сприяння розвитку мережі дорадницьких послуг;

- забезпечення подальшого розвитку органічного виробництва, що є однією з умов виконання цілі сталого розвитку «Подолання голоду, розвиток сільського господарства», а саме – завдання щодо забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово поліпшують якість земель та ґрунтів;

- створення сприятливих умов для розвитку тваринництва з метою забезпечення споживання продукції тваринного походження у межах науково обґрунтованих норм шляхом зростання кількості підприємств, що займаються тваринництвом, збільшення кількості поголів'я тварин, підвищення їх продуктивності і т.д.;

- удосконалення системи ціноутворення, яка є передумовою прогресивного розвитку аграрного сектора. Забезпечення цінової рівноваги в аграрному секторі;

- розвиток експортної стратегії аграрного сектора як складової експортної стратегії України, що має стати надійним підґрунтям для зовнішньої торгівлі продукцією сільськогосподарського виробництва;

- створення сприятливого інвестиційного клімату для виробників сільськогосподарської продукції, а також ефективне регулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки;

- подальша робота в напрямі формування суб'єктів забезпечення економічної безпеки аграрного сектора. Популяризація створення відповідних підрозділів і служб.

Управління механізмом економічної безпеки неможливе без оцінювання результатів реалізації стратегії. Таке оцінювання має бути здійснено на базі обласних державних адміністрації, зокрема департаментів агропромислового розвитку, з подальшим узагальненням отриманої інформації на рівні Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. З цією метою доцільно запровадження таких заходів: створення моніторингових груп при департаментах агропромислового розвитку ОДА; затвердження порядку їх роботи; визначення переліку показників, за якими буде оцінювання результатів; визначення порядку внесення результатів оцінювання; визначення порядку опрацювання і оприлюднення результатів оцінювання.

Комплексний підхід до управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора дозволив у цілому запропонувати такі напрями його удосконалення: правове (Стратегія розвитку економічної безпеки аграрного сектора України на 2021–2025 рр.), нормативне (методика аудиту економічної безпеки аграрного сектора; методика експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки) та інформаційне забезпечення (модель обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки), а також доповнення існуючого інструментарію механізму такими інструментами, як паспортизація і аудит.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота присвячена теоретико-методологічним положенням та практичним рекомендаціям щодо розв'язання науково-прикладної проблеми управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора України. Проведене дослідження дало підставу зробити висновки теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

1. Досліджено теоретико-методологічне підґрунтя економічної безпеки аграрного сектора. За результатами ґрунтовного аналізу еволюції економічної безпеки узагальнено її теоретичні засади, поглиблено наукові уявлення про її сутність і значущість. Аналіз чинної нормативної бази дозволив виділити шість рівнів нормативного регулювання економічної безпеки в Україні. Становлення економічної безпеки мало такі етапи: I етап – 30-ті рр. ХХ ст.; II етап – 40–60-ті рр. ХХ ст.; III етап

– 70–80-ті рр. ХХ ст.; IV етап – кін. 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.; V етап – поч. ХХІ ст. – дотепер. Встановлено, що дефініція «економічна безпека аграрного сектора» розглядається науковцями як складова економічної безпеки держави; як продовольча безпека; як розвиток сільських територій; як економічна безпека підприємств аграрного сектора.

Обґрунтовано, що економічна безпека аграрного сектора є вагомим складником економічної безпеки держави і передбачає такий стан системи (у цілому чи окремих суб'єктів), який в умовах перманентного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища забезпечує стабільність функціонування і прогресивний розвиток аграрного сектора, що створює умови для збереження і подальшого відтворення ресурсного потенціалу, гарантує продовольчу безпеку, сприяє розвитку сільських територій. Запропоноване тлумачення поглиблює сутність цього терміну шляхом внесення двох акцентів: якісна характеристика і вертикальна інтегрованість.

2. Удосконалено методичний підхід до формування складових економічної безпеки аграрного сектора. За результатами дослідження обґрунтовано, що функціональними складовими економічної безпеки аграрного сектора є: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна, а також уточнено їх зміст.

3. Удосконалено теоретико-методологічний підхід до функціонування системи економічної безпеки. Обґрунтовано доцільність застосування системного підходу до вивчення економічної безпеки аграрного сектора. Виділено шість концептуальних підходів до тлумачення дефініції «система економічної безпеки» – це: 1) сукупність заходів; 2) сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки; 3) сукупність структурних елементів; 4) сукупність суб'єктів; 5) сукупність поглядів, ідей, цільових установок; 6) сукупність заходів і засобів. Сформовано модель системи економічної безпеки з позиції сукупності структурних елементів, з'ясовано сутність цих елементів, а також запропоновано їх власне визначення таких елементів: об'єкт, суб'єкт, інструментарій. Система економічної безпеки аграрного сектора – це сукупність зовнішніх і внутрішніх суб'єктів економічної безпеки аграрного сектора, об'єднаних єдиними цілями і виконуючих для їх досягнення визначені завдання, які мають необхідний інструментарій і механізм, керуються визначеними принципами, що у сукупності дозволяє їм впливати на об'єкти економічної безпеки в умовах впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

4. Окреслено методологічні підходи до дослідження економічної безпеки, що дозволило сформувати послідовність вивчення механізму економічної безпеки аграрного сектора, яка передбачає: 1) формулювання мети і завдань дослідження; 2) визначення об'єкта і предмета дослідження; 3) накопичення необхідної наукової інформації; 4) відпрацювання гіпотез і теоретичних передумов дослідження; 5) обробку та аналіз кількісних і якісних показників, релевантних до стану економічної безпеки аграрного сектора; 6) обґрунтування напрямів удосконалення механізму забезпечення економічної безпеки аграрного сектора; 7) отримання ефекту від впровадження запропонованих розробок; 8) формулювання остаточних висновків і пропозицій щодо управління механізмом економічної безпеки. Дотримання запропонованої послідовності вивчення механізму економічної безпеки аграрного

сектора є надійним методологічним фундаментом, що забезпечить вирішення поставлених наукових завдань.

5. Досліджено сукупність принципів економічної безпеки аграрного сектора та здійснено їх класифікацію. Проведене дослідження дозволило окреслити базові принципи економічної безпеки аграрного сектора, уточнити їх сутність та зміст. Зокрема, йдеться про такі принципи: законності; економічної доцільності; безперервності; координації; професіоналізму; поєднання превентивних і реактивних заходів; адаптивності; своєчасності і адекватності заходів; балансу економічних інтересів. Застосування цих принципів дозволить системі економічної безпеки аграрного сектора рухатися в напрямі збалансованого розвитку та корегувати рішення на всіх рівнях ієрархії управління.

6. Обґрунтовано концептуальний підхід до формування моделі механізму економічної безпеки в аграрній сфері. Механізм економічної безпеки є складовою системи економічної безпеки, що являє собою сукупність законодавчо врегульованих методів, заходів, засобів, важелів, які у взаємодії забезпечують реалізацію стратегії економічної безпеки. Запропонована модель дає змогу механізму економічної безпеки діяти у трьох площинах: перманентна реалізація превентивних заходів; реагування на виявлені загрози і ризики; ухвалення оперативних рішень щодо дій у непередбачених ситуаціях. Основними характеристиками механізму є: забезпечення сталого економічного розвитку аграрного сектора, досягнення бажаного рівня ключових показників його діяльності; захист від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз; забезпечення постійного моніторингу стану економічної безпеки; формування надійних інформаційних потоків і своєчасне забезпечення керівництва інформацією про економічний стан; запобігання небезпекам і загрозам для економічної безпеки, а також можливість їх локалізації та ліквідації.

7. Удосконалено теоретичний підхід до тлумачення дестабілізуючих чинників економічної безпеки, якими є: загроза, ризик і небезпека. Обґрунтовано доцільність застосування розгорнутої класифікації загроз економічної безпеки для формування методологічного підґрунтя досліджень у галузі економічної безпеки. Існуючу класифікацію загроз економічній безпеці доповнено класифікаційною ознакою «форма впливу на об'єкт» (форми: заподіяння об'єкту прямої шкоди, яку можна виміряти; а також створення умов, що унеможливають отримання прибутків або досягнення інших цілей), а також уточнено і доповнено види загроз до існуючих класифікаційних ознак (ознака «масштаб» доповнена загрозою для окремого виду діяльності; ознака «частота» – разові загрози; ознака «суб'єкт загрози» – кримінальні структури; ознака «об'єкт загрози» – власники підприємства; ознака «сфери виникнення» – політичні). За результатами досліджень обґрунтовано сфери впливу загроз у розрізі складових економічної безпеки аграрного сектора.

8. Обґрунтовано об'єктивну необхідність появи нового інструменту управління механізмом економічної безпеки – аудиту економічної безпеки аграрного сектора. Аудит економічної безпеки – це перевірка облікових і звітних даних, а також показників діяльності суб'єкта господарювання з метою незалежної і об'єктивної оцінки системи економічної безпеки, її ефективності та здатності протистояти сучасним викликам та загрозам. Проведене дослідження дозволило розвинути теоретико-методологічні засади та розробити модель аудиту системи економічної безпеки. Обґрунтовано, що аудит системи економічної безпеки є дієвим інструментом

незалежної та об'єктивної оцінки її ефективності та відповідності сучасним викликам та загрозам, що обґрунтовує доцільність його подальшої інституціоналізації, яка має відбуватися поетапно.

Розроблена модель аудиту економічної безпеки включає такі складники: суб'єкти і об'єкти аудиту, мета аудиту, критерії оцінки, завдання аудиту, нормативне регулювання, джерела інформації, методи аудиту, етапи аудиту, методика аудиту. У роботі обґрунтовано необхідність доповнення традиційного складу етапів аудиту четвертим етапом – переддоговірним. Практичне застосування аудиту економічної безпеки дозволить вирішити питання стратегічного розвитку, а тому такий вид аудиту має стати невід'ємним елементом системи управління аграрним сектором.

9. Розроблено методику експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств, яка відповідає таким вимогам: можливість отримання достовірних результатів опитування експертів; простота у застосуванні; зрозумілість і логічність викладення матеріалу; низька ресурсозатратність; можливість автоматизованого опрацювання даних за допомогою комп'ютерних пристроїв; оперативність (отримання результатів опитування у стислі терміни без втрати їх достовірності); можливість використання експертами і кількісних, і якісних оцінок. Апробація методики для вирішення конкретних наукових завдань дозволила обґрунтувати її ефективність. Встановлено, що найбільший вплив на економічну безпеку мають такі складові: фінансова (15,2 %); кадрово-інтелектуальна (10,3 %); виробничо-технологічна (9,9 %); ресурсно-технічна (7,8 %); політико-правова (7,3 %); вагомість інших складових знаходиться у межах 4–6 %. Оцінено рівень впливу зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки аграрного сектора, а також отримано інші результати, що мають наукове і практичне значення.

10. Удосконалено теоретико-методологічне підґрунтя формування механізму регулювання економічної безпеки аграрного сектора. Сформовано модель регулювання рівня економічної безпеки у розрізі функціональних складових, що дозволяє визначити ступінь впливу суб'єктів регулювання на окремі складові економічної безпеки. Зокрема, модель демонструє високий вплив з боку підприємства на рівень фінансової, кадрово-інтелектуальної, виробничо-технологічної та ресурсно-технічної складової, а також безпеки прийняття рішень і захищеності інформації. У свою чергу, держава як суб'єкт регулювання має найбільший вплив на політико-правову, енергетичну і зовнішньоекономічну безпеку. Механізм регулювання таких складових повинен формуватися через систему управління економічною безпекою аграрного сектора шляхом використання певних принципів, важелів, інструментів, методів, забезпечення тощо.

11. За результатами експертної оцінки складено рейтинг зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної безпеки з метою виявлення і дослідження найбільш вагомих з них. Вивчено найбільш вагомі загрози для економічної безпеки, серед яких зовнішні загрози: неефективний механізм державної підтримки аграрного виробництва; значний податковий тиск на аграрні підприємства; низький рівень доступності кредитних ресурсів; виснаження земельних угідь; а також внутрішні загрози: непрофесійність керівництва підприємства; погіршення фінансових показників діяльності підприємств аграрного сектора; низький рівень кваліфікації працівників; низький рівень мотивації працівників; відтік кваліфікованих працівників. Запропоновано варіанти протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам для економічної

безпеки аграрного сектора для зовнішніх загроз, які не можна відвернути чи вплинути на них, пропонується варіант 1 – пристосування; для зовнішніх загроз, вплив яких можна стримати або зменшити, пропонується варіант 2 – захист; для усунення уже існуючих внутрішніх загроз, пропонується варіант 3 – нейтралізація; для профілактики або попередження внутрішніх загроз, які потенційно можуть існувати, пропонується варіант 4 – запобігання.

12. Досліджено економічну безпеку аграрного сектора у контексті досягнення Глобальних цілей сталого розвитку з метою виявлення перспектив у цьому напрямі. Вклад сільськогосподарського виробництва у ВВП країни є досить суттєвим. У 2018 р. аграрний сектор генерував близько 13 % українського ВВП. Однак споживання населенням України основних видів продуктів харчування менше за науково-обґрунтовані норми, зокрема, по м'ясу при нормі 83 кг/рік фактичне споживання становить 64 %; по молоку та молочним продуктам при нормі 380 кг/рік фактичне споживання – 52 %; споживання яєць при нормі 290 шт./рік становить 94,8 %; споживання риби при нормі 20 кг/рік – 59 %; споживання плодів, ягід та винограду при нормі 90 кг/рік – 53 %. Отже, стан продовольчої безпеки можна вважати незадовільним. Основним із першочергових завдань, що мають бути виконані до 2030 р., є доведення до науково обґрунтованого рівня споживання населенням України основних видів продовольства.

Проаналізувавши індикатори, що характеризують досягнення ЦСР 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства» і ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання», встановили, що цільових значень 2020 р. ще не досягнуто і за деякими позиціями відставання дуже істотне. Основними передумовами прогресивних змін у цьому напрямі можуть стати: підвищення рівня інвестиційної привабливості аграрного сектора; технічна модернізація сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості; сприяння нарощуванню експорту продовольства з високою доданою вартістю, у т.ч. за рахунок завершення адаптації українського законодавства у сфері сільського господарства до вимог ЄС; запровадження механізму регулювання ринку органічної продукції і сировини, належної системи її сертифікації; забезпечення належної системи державної підтримки аграрного сектора; обмеження надмірної волатильності цін на продукти харчування та забезпечення належного функціонування ринків продовольства. Необхідно врахувати критичний стан споживання населенням України м'яса, молока, молочних продуктів, що спричинено занепадом галузі тваринництва, відродження якої має бути пріоритетом у напрямі забезпечення продовольчої безпеки, а також необхідність подальшого розвитку сільських територій, соціальної спрямованості аграрної політики у цілому.

13. Надано теоретичне обґрунтування і сформовано організаційно-методологічні засади паспортизації загроз для економічної безпеки як індикатора ефективного управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. Ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз для економічної безпеки, а також запровадження системи стратегічних заходів у сфері аграрної економіки, яка б була адекватною сучасним умовам господарювання, є розробка і практичне застосування паспорта загроз для економічної безпеки. Запропонована концепція паспортизації є інструментом моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора, а також дає змогу узагальнити інформацію у розрізі регіону чи

галузі у цілому. Розроблено алгоритм паспортизації, форму паспорта загроз для економічної безпеки аграрного сектора. Системний підхід до паспортизації загроз для економічної безпеки дозволяє отримати цілісну уяву щодо актуальних зовнішніх і внутрішніх загроз, а також сформувати Комплексний показник економічної безпеки, який враховує усі функціональні складові. Відображено організаційний механізм проведення на державному рівні паспортизації загроз для економічної безпеки аграрного сектора.

14. Запропоновано парадигму формування моделі обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. Інформаційне забезпечення є вагомою складовою управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. Система бухгалтерського обліку є універсальним інструментом підготовки та відображення інформації про діяльність і стан підприємства. На сьогодні відсутній єдиний підхід до формування облікової і звітної інформації, що є основою для прийняття управлінських рішень як на мікро-, так і на макрорівні. Розроблено модель обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора, яка визначає мету, функції і принципи обліково-аналітичного забезпечення у контексті формування і розвитку економічної безпеки, а також концептуальні підходи, що мають бути покладені у основу формування обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки (обґрунтований вибір елементів облікової політики, що мають вплив на формування економічної безпеки; подальша імплементація міжнародних стандартів IFRS/IAS; посилення ролі управлінського обліку, розширення його функцій у напрямі управління механізмом економічної безпеки; застосування систем обліку, що інтегровані з іншими функціями управління (Enterprise Resource Planning System); використання Звіту з управління як джерела інформації про ефективність управління економічною безпекою, що зумовило необхідність удосконалення методичного підходу до його складання тощо).

15. Обґрунтовано концептуальні засади формування стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора України. Отримані результати досліджень у цілому підтверджують необхідність формування єдиного підходу до управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. В основі розробки стратегії є прогноз, який дає інформацію про перспективну динаміку економічних показників аграрного сектора. Метою стратегії є ефективне управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора України як складової послідовної і обґрунтованої аграрної політики. Завданнями стратегії є забезпечення стабільності функціонування та прогресивного розвитку аграрного сектора; забезпечення захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної безпеки аграрного сектора; створення умов для досягнення Цілей сталого розвитку; формування підґрунтя для подальшої інтеграції України у світове співтовариство і виконання умов Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Успішне виконання стратегічних цілей і завдань передбачає створення дієвого механізму моніторингу стану економічної безпеки аграрного сектора і реалізації стратегії. Перспективними напрямками моніторингу мають стати паспортизація загроз і проведення аудиту економічної безпеки в аграрному секторі.

Отримані за результатами дисертаційної роботи наукові положення та практичні рекомендації є методологічним підґрунтям для подальших досліджень у напрямі зміцнення економічної безпеки аграрного сектора економіки України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Утенкова К. О. Економічна безпека аграрного сектора: теорія, методологія, практика : монографія. Харків : ПромАрт, 2020. 360 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Утенкова К. О. Облікова політика підприємств у контексті вимог міжнародних стандартів фінансової звітності. *Соціально-економічні координати розвитку підприємницької діяльності: кол. моногр.* Під ред. Ю. О. Нестерук. Умань, 2014. Ч. 2. С. 14–20.

3. Утенкова К. О. Фінансова звітність у контексті вимог міжнародних стандартів фінансової звітності. *Стан та перспективи розвитку економіки України в умовах глобалізації: теорія і практики* : кол. монографія / Під ред. О. О. Непочатенко. Умань, 2014. Ч. 2. С. 169–172.

4. Утенкова К. О. Облікове забезпечення формування економічної безпеки аграрних підприємств. *Соціально-економічні засади формування економічної системи України* : колект. монографія / за ред. О. О. Непочатенко. Умань : Видавець «Сочінський М. М.». 2019. С. 215–220.

5. Утенкова К. О. Методологічний інструментарій дослідження системи економічної безпеки аграрного сектора. *Теоретичні, методичні та практичні аспекти сталого розвитку економіки України* : колект. монографія / за ред. О. О. Непочатенко. Умань : Видавець «Сочінський М. М.». 2020. С. 39–43.

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, та у наукових періодичних виданнях інших держав за напрямом дослідження:

6. Утенкова К. О. Внутрішній аудит в аграрних підприємствах: проблеми і перспективи розвитку. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 4.

7. Утенкова К. О., Білоусько В.С. Внутрішній аудит виробничих витрат в системі управління підприємством в умовах ринкового механізму господарювання. *Вісник ХНАУ*. 2011. № 3. С. 88–97 (*Особистий внесок автора: обґрунтовано роль аудиту витрат в системі управління підприємствами аграрного сектора та методику його проведення*).

8. Утенкова К. О. Економічна безпека аграрного сектора: сутність та функціональні складові. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 42–47.

9. Утенкова К. О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки. *Облік і фінанси*. 2018. № 3. С. 146–156.

10. Утенкова К. О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку. *Економіка і держава*. 2019. № 8. С. 44–50.

11. Утенкова К. О. Методологічні засади формування моделі аудиту економічної безпеки. *Облік і фінанси*. 2019. № 2. С. 144–153.

12. Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія*

«Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2019. Вип. 9. С. 133–144.

13. Утенкова К. О. Концептуальний підхід до формування механізму економічної безпеки підприємств. *Bioeconomics and Agrarian Business*. 2019. Т. 10. № 2. С. 134–143.

14. Ульянченко О. В., Утенкова К. О. Моніторинг ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13–14. С. 19–25. (Особистий внесок автора: розроблено методичний підхід до паспортизації загроз для економічної безпеки).

15. Утенкова К. О. Регулювання економічної безпеки підприємств аграрного сектору. *Modern Economics*. 2020. № 20 (2020). С. 278–285.

16. Утенкова К. О. Експертна оцінка як метод визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. *Облік і фінанси*. 2020. № 2. С. 151–157.

17. Утенкова К. О. Зовнішні загрози економічній безпеці підприємств аграрного сектору України. *Економіка АПК. Вісник ЛНАУ*. 2020. № 27.

18. Утенкова К. О. Кадрово-інтелектуальна складова економічної безпеки аграрного сектору: сутність і значення. *Наукові горизонти*. 2020. № 8 (93). С. 89–97.

19. Утенкова К. О. Концептуальні засади обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. *Агросвіт*. 2020. № 16. С. 32–41.

20. Утенкова К. О. Концептуальні засади формування стратегії розвитку економічної безпеки аграрного сектора України. *Економіка і держава*. 2020. № 9. С. 64–69.

21. Утенкова К. О. Система економічної безпеки аграрного сектору: принципи функціонування. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 80–89.

22. Утенкова К. О. Сучасний стан аграрного сектору у контексті зміцнення продовольчої безпеки України. *Modern Economics*. 2020. № 22. С. 112–118.

23. Утенкова К. О. Теоретичні засади формування методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. *Економіка і держава*. 2020. № 4. С. 133–140.

24. Утенкова К. О. Теоретичні засади формування системи економічної безпеки аграрного сектору. *Економіка АПК. Вісник ЛНАУ*. 2019. № 26. С. 29–35.

25. Утенкова К. О. Концептуальні засади управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 39–44.

26. Утенкова К. О. Теоретичний базис дослідження механізму економічної безпеки аграрного сектора. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том. 5. № 2. С. 327–335.

27. Utenkova K. O., Dukhnevych A. V., Karpinska N. V., Berezina L. M., Bratanov V. V. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. *International Journal of Economics and Business Administration*. Volume VIII, Special Issue 1, 2020. pp. 284–298. (Особистий внесок автора: досліджено ключові індикатори досягнення Україною Глобальних цілей сталого розвитку).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Утенкова К. О. Місце внутрішнього аудиту в сучасних умовах господарювання. *Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (8–9 жовтня 2009 р.). Харків : ХНАУ, 2009. С. 340–341.

29. Утенкова К. О., Білоусько В. С. Внутрішній аудит виробничих витрат в умовах застосування концепції бережливого використання ресурсів. *Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку* : матеріали Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конференції. Харків : ХНАУ, 2011. С. 11–16. (Особистий внесок автора: обґрунтовано роль аудиту в умовах застосування концепції бережливого використання ресурсів).

30. Утенкова К. О., Білоусько В. С. Методичні засади запровадження внутрішнього аудиту виробничих витрат у системі управління ризиками аграрних підприємств. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції. Харків : ХНТУСГ, 2011. (Особистий внесок автора: обґрунтовано методіку аудиту витрат у системі управління ризиками аграрного сектора).

31. Утенкова К. О. Методика аудиту активів відповідно до вимог міжнародних стандартів аудиту. *Матеріали ІХ міжнародної науково практичної конференції «Сучасні дослідження і розвиток – 2012»* (17–25 січня 2012 р.), м. Софія, Болгарія. 2012. Т. 5. С. 83–85.

32. Утенкова К. О., Білоусько В. С. Гармонізація вітчизняної звітності з вимогами МСФЗ. *Актуальні проблеми розвитку обліку, аналізу та фінансів в агропромисловому виробництві України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 листопада 2013 р.). Харків : ХНАУ, 2013. С. 222–225. (Особистий внесок автора: обґрунтовано засади формування звітності як джерела інформаційного забезпечення економічної безпеки).

33. Утенкова К. О. Теоретичний базис дослідження економічної безпеки аграрного сектору. *Актуальні питання організації та управління діяльністю підприємств у сучасних умовах господарювання* : матеріали Міжвузівської наук.-практ. конф. (9 грудня 2018 р.). Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2018.

34. Утенкова К. О. Аудит економічної безпеки підприємства. *Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю* : матеріали VI Міжнародної наук.-практ. конф. (19–20 жовтня 2018 р.). Кропивницький, 2018.

35. Утенкова К. О. Концептуальна модель аудиту економічної безпеки. *Глобальні принципи фінансового, облікового та аналітичного забезпечення аграрного сектора економіки* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (8–9 листопада 2018 р.) Харків : ХНАУ, 2018. С. 87–89.

36. Утенкова К. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою аграрного сектору. *Обліково-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку економіки* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції (14–15 березня 2018 р.). Львів : ЛНАУ, 2018. С. 305–307.

37. Утенкова К. О. Роль глобальних принципів управлінського обліку у формуванні економічної безпеки. *Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку*

та оподаткування в Україні: глобальні виклики – управлінські рішення : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) (29 березня 2019 р.). Ірпінь : Видавництво Університету ДФС України, 2019. С. 89–92.

38. Утенкова К. О. Принципи системи економічної безпеки аграрного сектору. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення* : зб. тез доповідей Міжнародної наукової інтернет-конференції (14 листопада 2019 р.). Тернопіль, 2019. Вип. 43. Ч. 2. С. 35–37.

39. Утенкова К. О. Теоретичні засади формування системи економічної безпеки аграрного сектору. *Теорія та практика управління розвитком економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10 жовтня 2019 р.). Київ : ТОВ «ВІПО», 2019. С. 439–442.

40. Утенкова К. О. Глобальні принципи управлінського обліку у контексті формування економічної безпеки підприємств аграрного сектору. *Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції* : зб. тез доповідей всеукр. наук.-практ. конф. (10–11 жовтня 2019 р.) / відп. ред. Є. В. Калюга. Київ : НУБіП України, 2019. С. 182–185.

41. Утенкова К. О. Формування моделі аудиту економічної безпеки: методологічний аспект. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю економічної освіти в ХНАУ ім. В. В. Докучаєва (3–4 жовтня 2019 р.). Ч. 2. Харків : ХНАУ, 2019. С. 249–251.

42. Утенкова К. О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища та їх вплив на економічну безпеку підприємств аграрного сектору. *Облік і контроль в управлінні підприємницькою діяльністю* : матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф. (25 жовтня 2019 р.). Кропивницький : ПП «Ексклюзив-Систем», 2019. С. 182–185.

43. Утенкова К. О. Інформаційна складова механізму забезпечення економічної безпеки. *Розвиток бухгалтерського обліку, аудиту, фінансів та оподаткування в аграрному секторі економіки: тенденції та перспективи сучасного етапу* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (16 квітня 2020 р.) / відп. за вип. Ю. С. Бездушна. К. : ННЦ «ІАЕ», 2020. С. 69–71.

44. Утенкова К. О. Класифікація загроз економічній безпеці аграрного сектору. *Матеріали підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу і здобувачів наукових ступенів (1–2 липня 2020 р.)*. Харків : ХНАУ, 2020. Ч. II. С. 160–162.

45. Утенкова К. О. Механізм регулювання фінансової безпеки підприємств аграрного сектору. *Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів* : зб. тез доповідей міжнародної наук.-практ. конф. (23–24 квітня 2020 р.) / відп. ред. М. М. Ільчук. Київ : НУБіП України, 2020. С. 73–75.

46. Утенкова К. О. Теоретичні та методологічні аспекти оцінки загроз економічній безпеці аграрних підприємств. *Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри* : зб. тез доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (6 червня 2020 р.). Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 147–152.

47. Утенкова К. О. Теоретичні засади формування фінансової складової економічної безпеки аграрного сектора. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 442–448.*

АНОТАЦІЯ

Утенкова К. О. Управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2020.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретичних, концептуальних та методологічних засад управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора в умовах ринкових трансформацій.

Досліджено теоретичний базис управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. Обґрунтовано функціональні складові економічної безпеки. Досліджено ключові зовнішні і внутрішні загрози для економічної безпеки аграрного сектора. Розроблено методику експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрного сектора; методику аудиту економічної безпеки аграрного сектора. Сформовано методичні підходи до розробки паспорта загроз для економічної безпеки як індикатора ефективного управління механізмом економічної безпеки. Запропоновано модель обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки. Обґрунтовано концептуальні засади формування комплексного забезпечення економічної безпеки аграрного сектора. Розроблено стратегію розвитку економічної безпеки аграрного сектора.

Ключові слова: аграрний сектор, сільське господарство, економічна безпека, механізм, управління економічною безпекою, внутрішні і зовнішні загрози для економічної безпеки, державна аграрна політика.

АННОТАЦИЯ

Утенкова К. А. Управление механизмом экономической безопасности аграрного сектора. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Межрегиональная Академия управления персоналом, Киев, 2020.

Диссертация посвящена обоснованию теоретических, концептуальных и методологических основ управления механизмом экономической безопасности аграрного сектора в условиях рыночных трансформаций.

Исследован теоретический базис управления механизмом экономической безопасности аграрного сектора. Обоснованы функциональные составляющие экономической безопасности. Исследованы ключевые внешние и внутренние угрозы экономической безопасности аграрного сектора. Разработана методика экспертной оценки влияния отдельных факторов на состояние экономической безопасности аграрного сектора; методика аудита экономической безопасности аграрного сектора.

Сформированы методические подходы к разработке паспорта угроз экономической безопасности как индикатора эффективного управления механизмом экономической безопасности. Предложена модель учетно-аналитического обеспечения управления механизмом экономической безопасности. Обоснованы концептуальные основы формирования комплексного обеспечения экономической безопасности аграрного сектора. Разработана стратегия развития экономической безопасности аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, экономическая безопасность, механизм, управление экономической безопасностью, внутренние и внешние угрозы экономической безопасности, государственная аграрная политика.

ANNOTATION

Utenkova K. O. Management of economic security mechanism of the agrarian sector. – Manuscript.

Thesis for the Doctor's Scientific Degree in Economic Sciences. Specialty 08.00.03 – Economics and Management of the National Economy. – Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical, conceptual and methodological bases of managing the mechanism of economic security of agrarian sector.

Based on the results of a thorough analysis of economic security evolution, its theoretical foundations are generalized, scientific ideas about its essence and significance for management practice of the agricultural sector are deepened in the dissertation work. It is stated that economic security has now actually become a scientific and practical direction. It is substantiated that the economic security of the agricultural sector is an important component of economic security of the state and provides a state of the system (as a whole or individual entities), which under conditions of permanent influence of external and internal factors ensures the stability of functioning and progressive developing the agricultural sector that creates conditions for preservation and further reproduction of the resource potential, guarantees food security, promotes rural development.

It is determined that the functional components of economic security of the agricultural sector are: financial, personnel and intellectual, productive and technological, political and legal, decision-making security and information protection, environmental, investment and innovation, social, marketing, resource and technical, energy, food, transport, foreign economic component.

The expediency of applying a systematic approach to the interpretation of the essence of economic security of the agricultural sector is substantiated. The model of the economic security system from the standpoint of a set of structural elements is formed. Methodological approaches to the study of the economic security system are outlined, that allowed to form a sequence of studying the economic security system of the agricultural sector, the compliance with which is a reliable methodological foundation and provides solutions of scientific problems. It is determined that the basic principles of economic security of the agricultural sector are: legality; economic feasibility; continuity; coordination; professionalism; combination of preventive and reactive measures; adaptability; timeliness and adequacy of measures; balance of economic interests.

It is determined that the mechanism of economic security is a component of the economic security system, it is a set of legally regulated methods, measures, tools, levers, which in interaction ensure the implementation of economic security strategy. The model of economic security mechanism of the agrarian sector is proposed, that allows to act in the following three areas: the permanent implementation of preventive measures; the development of an algorithm for responding to identified threats and risks; the ability to make operational decisions as to the actions in unforeseen situations. The essence of destabilizing factors of economic security, which are threat, risk and danger, is investigated. The expediency of applying the expanded classification of threats of economic security for formation of a methodological basis of researches in the field of economic safety is substantiated. The existing classification of threats is supplemented with the classification feature "the form of impact on the object", as well as the types of threats are clarified and added. According to the research results, the spheres of influence of threats in terms of components of economic security are substantiated.

The objective necessity of the emergence of a new type of audit – the audit of economic security of the agricultural sector is substantiated.

The current state of the agricultural sector as a component of the national economy is analyzed. The method of expert assessment of the impact of certain factors on the state of economic security of agricultural enterprises is developed, which meets the following requirements: the possibility to obtain reliable results of expert surveys; the simplicity of use; the clarity and logic of presenting material; the low resource consumption; the possibility of automated data processing with the help of computer devices; the efficiency (obtaining the results of the survey in a short time without losing their reliability); the possibility of using both quantitative and qualitative assessments by experts.

By the results of the expert assessment, the model of regulating the level of economic security in terms of separate functional components is formed, which allows to determine the degree of influence of regulatory entities on individual components of economic security. By the results of the expert assessment, the rating of external and internal threats to economic security is compiled in order to identify and study the most significant ones. The economic security of the agricultural sector in the context of achieving the Global Sustainable Development Goals in order to identify prospects in this direction is investigated. The main priority is to bring to a scientifically sound level of consumption of the main foods (meat, milk, fruit) by the population of Ukraine.

It is argued that a crucial prerequisite for the introduction of a unified and effective system of comprehensive analysis and comprehensive monitoring of threats to economic security, as well as the introduction of a system of strategic measures in the agricultural economy, which would be adequate to modern economic conditions, is the development and practical application of economic security passport of threats for economic security. Theoretical and methodological bases of forming the model of accounting and analytical maintenance of management by the mechanism of economic security of agrarian sector are developed. The information support is an important component of the management of the mechanism of economic security of the agrarian sector. Today there is no single approach to the formation of accounting and reporting information, that is the basis for management decisions at both micro- and macro- levels.

Considerable attention is paid to the inconsistency and the lack of system of Ukraine's modern agricultural policy, which is characterized by situational and illogical decisions that

are weakly correlated with national and global goals and objectives. The formation and further development of economic security of the agrarian sector under such conditions is a rather complex and inefficient process.

Conceptual bases of forming the strategy of economic security development of agrarian sector of Ukraine are substantiated. The obtained research results generally confirm the need to form a unified approach to the management of the mechanism of economic security of the agricultural sector. The dissertation is an independent study in which new theoretical and methodological principles and scientific and applied aspects of management of the mechanism of economic security in the agrarian sector of Ukraine are developed.

Key words: agricultural sector, agriculture, economic security, mechanism, economic security management, internal and external threats to economic security, state agrarian policy.

Підписано до друку 19.11.2020 р. Формат 60 x 84/16.
Папір офс. Гарнітура Times New Roman. Друк-різографія.
Ум.-друк. арк. 1,8. Тираж 150 прим. Зам. № 1911-1.

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві «ДКС центр»
Свідоцтво ДК № 3457 від 08.04.2009 р.
04073, м. Київ, Куренівський провулок, 17, т/ф (044) 537-14-34